

**KETEVAN TSAMEBULI (KETEVAN THE MARTYR)
IN THE LETTERS OF PIETRO DELLA VALLE**
ქეთევან წამებული პიეტრო დელა ვალეს წერილებში

Eldari Mamistvalishvili

Doctor of Historical Sciences, Professor of Gori State Teaching University,
Gori, Chavchavadze st., #53, 1400, Georgia,
+995577251204, eldarmamistvalishvili@rambler.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-5978-7624>

Abstract. I offer readers some completely up to-date unknown episodes of Ketevan the Martyr's captivity in Persia, Shiraz which are presented in the letters of Pietro Della Valle, who was an Italian traveler, historian, archeologist, diplomatist, writer, poet and a lover of music. These are the notifications about the Queen Ketevan scattered in the letters (there are 56 letters in total, 2 of them are lost) sent to Rome which he wrote during his twelve years travelling in the Eastern countries (in Ottoman, Persia, India) and which have never been in the scientific circulation.

Della Valle had never travelled in Georgia but he knew the Georgians who were banished from their homeland and exiled to different parts of Persia, particularly to Ispahan and Shiraz by Shah Abbas. He had a close relationship and friendship with some of such Georgians. It is also worth mentioning that he had a Georgian wife Tinatin di Ziba who was grown up by him (Tinatin was called Mariucha in Della Valle's family and he also mentioned her by this name in his letters).

Being appreciated by Georgians, he tried to do many good deeds for their benefit. He was an initiator and organizer to send the Catholic missionaries to Georgia. Thus Della Valle gave a significant boost to Georgia's rapprochement with Europe. This process lasted for almost two centuries, -from the 20s of XVII century till the end of the XVIII century.

The purpose of the present article is to introduce Pietro Della Valle's information to a reader about a famous, dedicated to Georgia and Christian (Orthodox) church, the Queen Ketevan's (the Martyr's) several episodes during her captivity in Shiraz. Della Valle had never personally met the Queen, although he knew those clerics who were in the Queen's surrounding. One of the Georgian nobleman, sir Merab also provided Della Valle with the interesting information about the Queen.

But especially noteworthy is the role of the aforementioned Tinatin (Mariucha) in the relationship between Queen Ketevan and the Italian traveler. Tinatin mediated between them. Tinatine was a frequent visitor to the Queen, and after her returning she used to tell Della Valle in detail what she had seen and heard at the Queen's residence. Those gifts (icons and books) which the Queen and Della Valle sent to each other, are very interesting.

The Georgian translations of the passages from Della Valle's letters are presented in the appendix of the article.

Keywords: Pietro Della Valle, Ketevan, Tinatin, Persia, Shiraz, Merab

ელდარი მამისთვალიშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი,
ქ. გორი, ჭავჭავაძის ქ., N53,1400, საქართველო,
+995577251204, eldarmamistvalishvili@rambler.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-5978-7624>

აბსტრაქტი. მკითხველს ვთავაზობ დედოფალ ქეთევან წამებულის სპარსეთში, კერძოდ, შირაზში ტყვეობის აქამდე სრულიად უცნობ რამდენიმე ეპიზოდს, რომლებიც მოცემულია იტალიელი მოგზაურის, ისტორიკოსის, არქეოლოგის, დიპლომატის, ლიტერატორის, პოეტის, მუსიკოს-მოყვარულის, პიეტრო დელა ვალეს წერილებში. დელა ვალე აღმოსავლეთის ქვეყნებში (ოსმალეთი, სპარსეთი, ინდოეთი) თორმეტწლიანი მოგზაურობის დროს დაწერილ და რომში გაგზავნილ წერილებში (სულ 56 წერილი, დაკარგულია 2) გაფანტულ ცნობებს ქეთევან დედოფალის შესახებ, რომლებიც არასოდეს ყოფილა სამეცნიერო მიმოქცევაში.

დელა ვალეს არ უმოგზაურია საქართველოში, მაგრამ იცნობდა შაჰ-აბასის მიერ სამშობლოდან აყრილ და სპარსეთის სხვადასხვა ადგილებში, განსაკუთრებით ისპაანსა და შირაზში გადასახლებულ ქართველებს, ზოგიერთთან ახლო ურთიერთობა და მეგობრობა ჰქონდა. ნიშანდობლივია ისიც, რომ მას ცოლად ჰყავდა თავისი გაზრდილი ქართველი თინათინ დი ზიბა (დელა ვალეს ოჯახში მას მარიუქას ეძახდნენ, თვითონაც წერილებში უმეტესად ამ სახელით მოიხსენიებდა). მან, ქართველებზე შეყვარებულმა, მათ საკეთილდღეოდ ბევრი სასიკეთო საქმის გაკეთება სცადა. ის იყო ინიციატორი და ორგანიზატორი საქართველოში კათოლიკე მისიონერების გამოგზავნის. დელა ვალემ ამით მნიშვნელოვანი ბიძგი მისცა საქართველოს ევროპასთან დაახლოებას. ეს პროცესი გაგრძელდა თითქმის ორი საუკუნე, XVII საუკუნის 20-ანი წლებიდან XVIII საუკუნის დასასრულამდე.

სტატიის მიზანია, მკითხველს გააცნოს პიეტრო დელა ვალეს ინფორმაცია სახელგანთქმული, საქართველოსთვის და ქრისტიანული (მართლმადიდებელი) ეკლესიისათვის თავდადებული ქეთევან დედოფლის (წამებული) შირაზში ტყვედ ყოფნის პერიოდის რამდენიმე ეპიზოდი. დელა ვალე დედოფალს პირადად არასოდეს შეხვედრია, მაგრამ იცნობდა იმ სასულიერო პირებს, რომლებიც დედოფლის გარემოცვაში იმყოფებოდნენ. დელა ვალეს დედოფლის შესახებ საინტერესო ცნობები მიაწოდა, აგრეთვე ერთ-ერთმა ქართველმა დიდებულმა, ბატონმა მერაბმა, როგორც დელა ვალე მას მოიხსენიებდა. მაგრამ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ზემოხსენებული თინათინის (მარიუქას) როლი ქეთევან დედოფლისა და იტალიელი მოგზაურის ურთიერთობაში. თინათინი მათ შორის შუამავლობდა. თინათინი დედოფლის ხშირი სტუმარი იყო და დაბრუნების შემდეგ დელა ვალეს დეტალურად უყვებოდა დედოფლის საცხოვრებელ სახლში ნანახისა და მოსმენილის შესახებ. ძალიან საინტერესოა ის საჩუქრები (ხატები და წიგნები), რომლებიც ქეთევან დედოფალმა და დელა ვალემ ერთმანეთს გაუგზავნეს.

სტატიის დანართში მოცემულია დელა ვალეს წერილებიდან ამონარიდების ქართული თარგმანი.

საკვანძო სიტყვები: პიეტრო დელა ვალე, ქეთევანი, თინათინი, სპარსეთი, შირაზი, მერაბი

შესავალი. სპარსეთის შაჰ-აბას პირველის მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს (ქართლისა და კახეთის სამეფოები) მიმართ გატარებული პოლიტიკის მიზანი ქართველების სრულ მორჩილებაში ჩაყენება და თვით ქვეყნის ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლის პლაცდარმად გადაქცევა იყო. მანამდე კი, შაჰს კახეთის შეუპოვარი მეფე თეიმურაზ I-ის ხელში ჩაგდება უნდოდა. როდესაც შაჰის საქართველოზე ლაშქრობის განზრახვა გაიგო, თეიმურაზმა მასთან დიპლომატიური მოლაპარაკებისათვის თავისი დედა ქეთევან დედოფალი გაგზავნა. შაჰმა ამის შემდეგ მოტყუებისა და შანტაჟის გზით ხელთ იგდო თეიმურაზ მეფის ორი ვაჟი და მისი დები. ყოველივე ამის შესახებ საკმაოდ საინტერესოდ მოგვითხრო პიეტრო დელა ვალემ, ის, რაც მან ისპაანსა და შირაზში ყოფნისას შეიტყო. მან შესძლო ურთიერთობა დაემყარებინა შირაზში ტყვეობაში მყოფი ქეთევან დედოფლის ზოგიერთ ახლობელთან. უშუალოდ დედოფლის ნახვა ვერ შეძლო, რადგან წმინდა დედოფალს უცხო მამაკაცთან შეხვედრა არ სურდა. დედოფლის პირადი თვისებების, ცხოვრების წესის, მართლმადიდებელი ეკლესიისადმი თავდადებული სამსახურის, წარმოშობით ქართველი შირაზის გამგებლის, სახელგანთქმული იმამყული-ხანის ჰარამხანაში მყოფი ქართველი ქალებისადმი თანაგრძნობის შესახებ იტალიელი მოგზაური ისმენდა დედოფლის ორი მღვდლისაგან. განსაკუთრებული როლი დედოფლისა და დელა ვალეს დაუსწრებლად დაახლოებაში ითამაში იტალიელის მიერ შვილად აყვანილმა და აღზრდილმა მცირე ასაკოვანმა ქართველმა გოგომ თინათინ დი ზიბამ, დელა ვალემ მარიუჩა რომში წაიყვანა და ცოლად შეირთო. გაირკვა, რომ გოგონას მშობლები ქეთევან დედოფლის ახლობლები იყვნენ. თინათინი ხშირად დადიოდა დედოფალთან, სახლში დაბრუნებული, დელა ვალეს მოუთხრობდა ყოველივე იმას, რაც მისმა მამობილმა და ბოლოს ქმარმა შემდეგში წერილებში მოგვითხრო.

მეთოდები. წარმოდგენილი ნაშრომი ეფუძნება კვლევის შემდეგ მეთოდებს: ემპირიული ანალიზი, შედარებით-ისტორიული მეთოდი, მიზეზობრივ-შედარებითი ანალიზი, სინთეზი, აბსტრაქცია, კონტენტ-ანალიზი, სისტემური ანალიზი.

შედეგები. აქამდე ქეთევან დედოფლის შირაზში ტყვედ ყოფნაზე ცოტა რამ ვიცოდით. გავრცელებულია აზრი, რომ პიეტრო დელა ვალე ხვდებოდა ქეთევან დედოფალს, რაც სიმართლეს არ შეეფერება. ისიც საეჭვოა, რომ დედოფალს კონტაქტი ჰქონდა კათოლიკე მისიონერებთან, რომლებმაც შემდეგ დიდად იჯავფეს წამებული დედოფლის კათოლიკური ეკლესიის მიერ წმინდანად შერაცხვისათვის. მათ დელა ვალესაც სთხოვეს, რომ თავისი ავტორიტეტი გამოეყენებინა კათოლიკური ეკლესიისათვის ამ სასურველი მიზნის მისაღწევად, მაგრამ დელა ვალეს მიერ პაპისათვის წარდგენილმა „მოხსენებამ“ სრულიად საწინააღმდეგო შედეგი გამოიღო. დელა ვალემ ძალიან კარგად იცოდა დედოფლის ერთგულება მართლმადიდებელი ქართული ეკლესიისადმი, რის შესახებაც ის არაერთხელ აღნიშნავდა თავის წერილებში.

დისკუსია. პიეტრო დელა ვალე დაიბადა (რომი, 11. 03. 1586 – 21. 03. 1652) პომპეო დელა ვალეს და ჯოვანა ალბერინის სახელგანთქმულ და უმდიდრეს ოჯახში. დელა ვალემ მიიღო საუკეთესო განათლება. ისწავლა ლათინური, ძველბერძნული, თურქული, არაბული, სპარსული, ივრითი; ერკვეოდა მეცნიერების სხვადასხვა დარგებში: ანტიკურსა და ბიბლიურ მითოლოგიაში, გეოგრაფიაში, ასტრონომიასა და ისტორიაში. მან 12 წლის განმავლობაში მოიარა და გულმოდგინედ აღწერა ოსმალეთის იმპერიაში – სტამბოლი, იონიის კუნძულები, ეგვიპტე, პალესტინა, სირია; რამდენიმე წელი დაჰყო სპარსეთსა და ინდოეთში. მიღებულ შთაბეჭდილებებს წერილების სახით აგზავნიდა იტალიაში. მოგზაურობის დროს დელა ვალე რეგულარულად აწარმოებდა დღიურებს, რომლითაც

სარგებლობდა იტალიაში გასაგზავნი წერილების შედგენისას. რომში დაბრუნების შემდეგაც ახდენდა წერილების ტექსტების გამოსაქვეყნებლად გადამუშავებას.

დელა ვალეს მთელი ცხოვრებიდან ჩანს, რომ იყო პატიოსანი, მამამცი და შეეძლო უსაზღვრო ერთგულება (დელა ვალეს ბიოგრაფიული ცნობები იხ. (Della Valle, 1843a: XIII-XXXI; The Travels of Pietro della Valle in India, 1892: I-IX).

დელა ვალე არასოდეს ყოფილა საქართველოში, მაგრამ იცნობდა შაჰ-აბასის მიერ სამშობლოდან აყრილ და სპარსეთის სხვადასხვა ადგილებში გადასახლებულ ქართველებს, რომელთაგან მრავალი გაიცნო და ზოგიერთთან ახლო ურთიერთობა ჰქონდა. მან მნიშვნელოვანი გეგმა შეადგინა ქართველი ხალხის საკეთილდღეოდ, მაგრამ სპარსეთში არსებულმა და საერთაშორისო ვითარებამ არ მისცა მისი განხორციელების საშუალება. დელა ვალემ მნიშვნელოვანი ბიძგი მისცა საქართველოს ევროპასთან დაახლოებას, ევროპული ცივილიზაციის წარმომადგენლების – კათოლიკე (თეატინი) მისიონერების საქართველოში დამკვიდრებას, რომელიც გაგრძელდა XVI საუკუნის 20-ანი წლებიდან XVIII საუკუნის დასასრულამდე.

პიეტრო დელა ვალემ მოგზაურობიდან დაბრუნებისთანავე, 1627 წელს პაპ ურბან VIII-ს წარუდგინა „მოხსენება“ საქართველოზე. ეს არის მოკლე, სასწრაფოდ და გარკვეული მიზანდასახულებით დაწერილი, სპეციალური ნაშრომი-ინსტრუქცია, რომელშიც აღწერილია ქართველი ხალხის მძიმე მატერიალური და სულიერი მდგომარეობა შაჰ-აბას I-ის მიერ განადგურებულ აღმოსავლეთ საქართველოში; არის საინტერესო ცნობები ძველი საქართველოს, ქართლის, კახეთისა და იმერეთის სამეფოების, სამეგრელოს და გურიის სამთავროების, მათი მეფეებისა და მთავრების, უმთავრესად ლუარსაბ II-ისა და თეიმურაზ I-ის შესახებ; განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ცნობები ქეთევან წამებულზე, ალავერდი-ხანზე, იმამყული-ხანსა და დაუდ-ხან უნდილაძეებზე და სხვა ქართველებზე; საყურადღებო და საინტერესოა მისი ინფორმაცია სხვადასხვა მდგომარეობის ქართველ ქალებზე, რომლებიც პირადად გაიცნო, ან სხვადასხვა ინფორმატორებისგან მოისმინა სპარსეთში ან რომში დაბრუნების შემდეგ. მის წერილებში არის მნიშვნელოვანი ცნობები სპარსეთში მცხოვრებ ქართველებზე.

ძალიან მოკლედ უნდა ითქვას დელა ვალეს პოზიციაზე ავგუსტინელი ბერების განზრახვისადმი, რომს ეღიარებინა ქეთევან წამებული წმინდანად. მის მხარდაჭერას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ავგუსტინელები, მაგრამ დელა ვალემ ჭეშმარიტებას არ უღალატა და რომის პაპის გადაწყვეტილებით, წლების განმავლობაში გაგრძელებული ეს პროცესი უარყოფითი შედეგით დამთავრდა. საბოლოო წერტილი რომის მიერ ქეთევან წამებულის წმინდანად გამოცხადების საკითხს დაუსვა, ყველაზე თავგამოდებული ავგუსტინელის, მამა ამროზიოს აღიარებამ, რომ ქეთევან დედოფალს არასოდეს მიუტოვებია ქართული ეკლესია (გულბენკიანი, 1987: 18-22)

პიეტრო დელა ვალეს ნამოღვაწარს ქართველთაგან ყურადღება პირველმა მიაქცია გიორგი ყაზბეგმა (1839-1921), გეოგრაფმა და სამხედრო მოღვაწემ, რომელმაც ფრანგული კრებულიდან ამოიღო რომის პაპის ურბან VIII - ისათვის დაწერილი ნაშრომის იტალიური ტექსტი – „მოხსენება“ და რუსულად თარგმნა, მაგრამ არასრულად. თარგმანს დართული აქვს მოგზაურის – პიეტრო დელა ვალეს მოკლე ბიოგრაფია, ამოღებული 1825 წელს ვენეციაში გამოქვეყნებული „საყოველთაო ბიოგრაფიების“ 52-ე ტომიდან; თარგმნილ ტექსტს დართული აქვს ზოგიერთი შენიშვნა (Казибек, 1867: №41, 28, V/9, 235-236; №42, 1/13 VI, 241-242).

„მოხსენების“ სრული ქართული თარგმანი იტალიური გამოცემიდან, მცირე შენიშვნებით გამოაქვეყნა ქართველმა იურისტმა, მთარგმნელმა და მწერალმა, ალექსანდრე ჭყონიამ (1855-1907) 1879 წელს (დელა ვალე, 1879: №3, 31, 29-64).

ორივე მთარგმნელმა ისარგებლა ერთი და იმავე ფრანგული კრებულით, რომელშიც მოთავსებულია „მოხსენების“ 1627 წლის პირველი იტალიური გამოცემის ტექსტი.¹ (Tevenot, M DC XCVI).

პიეტრო დელა ვალეს „ქართველების ნამდვილი და ერთგული მეგობარი“ უწოდა მიქელ თამარაშვილმა და ძალიან მოკლედ ჩამოთვალა მოგზაურის ის ცნობები, რომლებიც მან საქართველოს შესახებ დატოვა (თამარაშვილი, 1902: 87-89).

ქართველი ისტორიკოსებიდან ილია ტაბაღულამ სერიოზული ყურადღება მიაქცია „მოხსენებას“ და ჩვენს მკითხველს გააცნო. მეცნიერმა „მოხსენებიდან“, სხვადასხვა საარქივო მასალებიდან ამოკრებილი ცნობები თავის წიგნებში შეიტანა (ტაბაღულა 1986, 1987), მაგრამ მასში არ არის ის ცნობები, რომლებიც მოცემული და გაანალიზებულია წარმოდგენილ სტატიაში.

პიეტრო დელა ვალეს წერილებსა და „მოხსენებას“ მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია გივი ჟორდანიას და ზურაბ გამეზარდაშვილის მონოგრაფიაში (Жордания & Гамезардашвили, 1994).

პიეტრო დელა ვალეს ცხოვრების მნიშვნელოვანი მომენტებია გადმოცემული მურმან პაპაშვილის იტალიურ ენაზე გამოქვეყნებულ სტატიაში (Papashvili, 2017: 199-211).

წინამდებარე გამოკვლევაში გამოყენებულია პიეტრო დელა ვალეს წერილების ორი (I და II) ტომიდან (Della Valle, 1843a; Della Valle, 1843b) ამოკრებილი ცნობები, დაკავშირებული ქეთევან დედოფალთან, რომლებიც პირველად შემოდის სამეცნიერო მიმოქცევაში. რა თქმა უნდა, მოხმობილია სხვა ავტორების ის ცნობებიც, რომლებიც მეტ სინათლეს შემატებს ქეთევან დედოფალის ცხოვრების იმ მონაკვეთს, რომელსაც დელა ვალე შეეხო თავის წერილებში.

წყაროებსა და ლიტერატურას ვრცლად განვიხილავ პიეტრო დელა ვალეს ცხოვრებისა და მოღვაწეობისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში.

პიეტრო დელა ვალე ოჯახთან ერთად² იმყოფებოდა სამხრეთ სპარსეთის პროვინცია ფარსის ქალაქ შირაზში, საიდანაც აპირებდა ევროპისაკენ გამგზავრებას. ამ ქალაქში, გარკვეული მიზეზების გამო, რამდენიმე ხანს მოუწია დარჩენა. მან იცოდა, რომ იქ იმყოფებოდნენ ქართველი დედოფალი ქეთევანი და ქართლის მეფე ლუარსაბ II. დელა ვალეს განსაკუთრებით აინტერესებდა შეხვედრა ქეთევან დედოფალთან, მაგრამ, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, მან ეს ოცნება ვერ აისრულა. სამაგიეროდ, ავგუსტინელი და ფეხშიშველი კარმელიტი პატრები სიამაყით წერდნენ, რომ ისინი ხშირად ხვდებოდნენ ქეთევან დედოფალს. პატრი მიქელ თამარაშვილი წერდა: „ბოლო დროებში ქეთევან დედოფალს კარმელიტანების წესის პატრები ეწეოდნენ სულიერად და მათი ჩაგონებით გამხნევებული კათოლიკედ აღესრულაო“ (თამარაშვილი, 1902: 88). ერთადერთმა წმ. ავგუსტინეს ორდენის ბერმა, მორჩილმა ძმამ ამბროზიო დუშ ანჟუსმა დაგვიტოვა ქეთევან დედოფლის გარეგნობის აღწერა: „ეს ღვთისმოსავი ქალბატონი ტანდაბალი გახლდათ, დაახლოებით ორმოცი წლისა უნდა ყოფილიყო, ხელთ მლოცველის ჯოხი ეპყრა. ქვრივივით შავად

¹ მთლიანად პიეტრო დელა ვალეს რამდენიმე ნაშრომს დათმობილი აქვს 1-26 გვერდი, აქედან 1-14 გვერდი – „მოხსენებას“, დელა ვალეს პირველ ცოლს – სიტი მანის 15-16 გვერდი, სიტი მანის ჯიოერიდას დაკრძალვას – 17-26 გვერდი.

² პიეტრო დელა ვალემ მოგზაურობის დროს, ბაღდადში ცოლად შეირთო ულამაზესი ქალი სიტი მანის ჯეორიდა. სამხრეთ ირანის ქალაქ მინაბში პიეტროს ფეხმძიმე მეუღლე ციებ-ცხელებით დაავადდა და გარდაიცვალა 1622 წლის 30 დეკემბერს. პიეტრომ მიცვალებულის ბალზამირებული ცხედარი ბამბის ნართის ბარდანაში ჩამალული და დიდი ყუთში მოთავსებული, თითქმის ხუთი წლის გამნმავლობაში ატარა, ჩაასვენა რომში და დიდებულად დაკრძალა სანტა მარია არაჩელას ბაზილიკაში.

მოსილს, თავ-ვისერიც მოშავო საბურველით დაეფარა. მეტად პირმშვენიერი და უაღრესად დარბაისელი, არა მარტო სამეფოს, არამედ მთელი სუვერენული იმპერიის დედოფლობის ღირსი იყო. არაჩვეულებრივად წმინდა და სასიამოვნო, განსაკუთრებულ სიხარულს ჰგვრიდა ყველას, ვინც ერთხელ მაინც იხილავდა, მისი ლამაზი, დიდი შავი თვალები ირეკლავდნენ იმას, რაც მის სულში ხდებოდა, რამეთუ ღვთის მსახურთა ღვთიური მადლი მათ სახეზედაც გამოანათებს ხოლმე“ (გულბენკიანი, 1987: 35).

დელა ვალეს მიხედვით, სპარსეთის ტყვეობაში მყოფ ქეთევან დედოფალს საქართველოდან წაყვანილი სამი მღვდელი ჰყავდა, რომლებზეც ის სხვადასხვა წერილებში ლაპარაკობს.

1. გვაქვს რამდენიმე საინტერესო ცნობა ქეთევან დედოფლის კიდევ ერთი მღვდლის შესახებ, რომლის სახელს დელა ვალე არ გვამცნობს, მხოლოდ ვარაუდობდა, რომ მას ოდესღაც რაღაც საეკლესიო თანამდებობა ეკავა (დელა ვალე, 1879: 52). არსებობს ერთი საინტერესო დოკუმენტი, შედგენილი ესპანელი დიპლომატის დონ გარსია დე სილვა ი ფიგეროას ერთ-ერთი მსახურის მიერ 1617 წლის 24 ნოემბერს. დოკუმენტი იმით არის უფრო საინტერესო, რომ მასში ლაპარაკია ქეთევან დედოფლის შესახებ. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „როდესაც ელჩი შირაზში ჩავიდა, უკვე გასული იყო რამდენიმე თვე, რაც იქ ჩამოიყვანეს შეპყრობილი ბეგუმი¹, აღმოსავლეთ საქართველოს ანუ გურჯისტანის - ძველი აზიური ალბანიის მმართველის თეიმურაზ ხანის დედა... ეს დედოფალი 8 და 9 წლის ორი ბავშვით, მისი შვილიშვილებით, იგივე თეიმურაზის შვილებით. თუმცა შემდეგ, როდესაც იქ [შირაზში] ჩავიდა ელჩი და შემდეგაც, როდესაც იგი იქ იყო, მას ურჩევდნენ ენახულა ხსენებული დედოფალი, მაგრამ ელჩს არ უნდოდა არც მისი გაცნობა და არც მისი ნახვა, მხოლოდ მადლობა შეუთვალა იმ მსახურის საშუალებით, რომელმაც მას მიართვა მისი საჩუქრები“ (ფერნანდესი & ტაბალუა, 1991: 384). დოკუმენტში ახსნილია ესპანეთის ელჩის თავშეკავება, რომ რაიმე სახის კონტაქტი ჰქონებოდა შაჰის ტყვე ქართველ დედოფალთან. მან გაითვალისწინა, რომ შაჰ აბასი უკმაყოფილო დარჩებოდა ქრისტიანი ქვეყნის ელჩის დაკავშირებით ტყვე დედოფალთან, რაც შაჰთან მოსალაპარაკებლად ჩასულ ელჩს, ბუნებრივია, თავშეკავებისკენ უბიძგებდა.

ელჩთან დედოფლის საჩუქრებით მოსულთა შორის იყო დედოფლის მოძღვარი, ბასილიანელთა ორდენის მღვდელი მოსე, „ეს სიტყვებით ძუნწი, თავმდაბალი, გულმოდგინე მორწმუნე, ძალიან ჰგავდა იმ წმინდა მღვდელს, რაც შინაგანად მასში იყო. გარდა გარეგანი გამოვლინებისა - სიმშვიდე და უბრალოება, ჩვენი ევროპელი ძმებისათვის მეტად მიზაძვის ღირსი“ (ფერნანდესი & ტაბალუა, 1991: 384-385). მოსეს დახასიათება მცირეოდენი განსხვავებით: „ქეთევან დედოფლის მსახურთა შორის იყო ერთი მღვდელი, მისი მოძღვარი წმინდა ბასილის წესისა, სახელად მოსე, რომელიც თავშეკავებულობითა და სიტყვიერი ზომიერებით ჰქმნიდა ნამდვილი მღვდელმსახურის სასოებას, რაღაც იმის მსგავსს, რასაც ძველად ეკლესიის ბერებს მიაწერდნენ. ვინაიდან, გარდა იმისა, რაც გარეგნულად ჩანდა, მასში ამოკითხავდით ცხოვრების წმინდა წესს და წესჩვეულებათა სიმარტივეს, ხოლო ეს ხდიდა მას იმის ღირსად, რომ ჩვენს ევროპელ მღვდლებს მისთვის მიებაძათ...“ (L'ambassade de don Garcias de Silva Figueroa en Perse, 1667: 134).

ელჩმა სადილზე მიიპატიჟა მღვდელი მოსე. ამ უკანასკნელმა მიწვევა მიიღო იმ პირობით, რომ არ აიძულებდნენ ეჭამა ხორცი ან თევზი, რადგან იკვებებოდა მხოლოდ ბოსტნეულით, ხილით და რძით. სადილის შემდეგ მან მასპინძელთან მიიტანა „ორი დიდი წიგნი შესანიშნავად გაფორმებული, ოქროთი მოვარაყებულნი: ერთი, ძველი აღთქმა და დავითის სიბრძნე, ხოლო მეორე სახარება, მოციქულების ქმნილება და წმ. პავლეს

¹ პიეტრო დელა ვალეს განმარტებით, ბეგუმის ტიტულს სპარსეთში ატარებდნენ დედოფლები და პრინცესები. (Della Valle, 1843: 13).

ანდერძები. ორივე წიგნი დაწერილი საერთოდ გავრცელებულ ქართულ ენაზე, მისთვის დამახასიათებელი ნიშნებით, სომხურის, ქალდეურისა და ებრაულისგან განსხვავებით, დაწერილი მარცხნიდან მარჯვნივ, როგორც ბერძნულად ან ლათინურად წერენ, განსხვავებული არაბულის, თურქულისა და სპარსულისაგან“. (ფერნანდესი & ტაბალუა, 1991: 385).

მღვდელი მოსეს სახელი დელა ვალემ არ იცის, ის მხოლოდ მოკლედ აღნიშნავდა, რომ ქეთევან დედოფლის წამებით მოკვდინებამდე ხუთი წლით ადრე, მას ცილი დასწამეს და წამებით მოკლეს (Della Valle, 1843b: 375-376).

სიკვდილით დასჯილ მღვდელზე (მოსეზე, სხვათაშორის, მოსეს სახელი არც პორტუგალიელმა მორჩილმა ძმამ, ამბროზიო დუმ ანჟუსმა იცოდა) პიეტრო დელა ვალე წერდა, რომ ის ძლიერ კეთილი ქრისტიანი იყო და მაჰმადიანებს ეგონათ, რომ ის ამაგრებდა დეოფალს ქრისტიანობაში და მას თუ დედოფალს ჩამოაშორებდნენ, მაშინ ეს უკანასკნელი თავის სარწმუნოებას განუდგებოდა. ამიტომ მოსეს შესწამეს რაღაც დიდი დანაშაული და მოკლეს. ამას ამბობდა რომში დაბრუნებული დელა ვალე თავის „მოხსენებაში“ (დელა ვალე, 1879: 52). სიმართლეს არ შეეფერება, თითქოს დელა ვალე უპირატესობას ანიჭებდა მოსეს, ვიდრე გიორგის. მოსეს შესახებ დელა ვალეს მხოლოდ ის მცირე რამ აქვს ნათქვამი, რაც უკვე აღინიშნა.

2. 1621 წლის ოქტომბრის წერილში, რომელიც შირაზიდანაა რომში გაგზავნილი, დელა ვალე სხვადასხვა ამბებთან ერთად, მოგვითხრობს შემთხვევით როგორ გაიცნო თერძის სახელოსნოში პიროვნება, რომელიც ლაპარაკობდა სპარსულად და თურქულად, ეხურა წვეტიანი ქუდი, ჰქონდა სასულიერო პირისთვის დამახასიათებელი მომრგვალებული წვერი. დელა ვალე მიხვდა, რომ ეს კაცი უნდა ყოფილიყო ქართველი დედოფლის, ცნობილი თეიმურაზ მეფის დედის პირადი მღვდელი. ამის შემდეგ დელა ვალე ჰყვება როგორ მოხვდა დედოფალი შირაზში.¹ ის თავის შვილმა თეიმურაზმა გაგზავნა სპარსეთში შაჰ-აბასთან ზავის დასადებად, მაგრამ იმყოფებოდა შეზღუდულ მდგომარეობაში, ისე, როგორც მძევალი, არ შეეძლო გადაადგილება. დელა ვალეს მასთან დამეგობრების დიდი სურვილი ჰქონდა და ცდილობდა რაიმე საშუალებით ამისათვის მიეღწია. მას ერთხელ თითქოს გაუჩნდა ასეთი შანსი, როდესაც შემთხვევით შეხვდა დედოფლის მღვდელს.

დელა ვალემ თერძისგან გაიგო, რომ ის წვეროსანი იყო ხუცესი გიორგი (Chuces Giorgin), რომელიც დედოფლის კარზე სხვა მოვალეობასაც ასრულებდა: იყო სოფრაჩი (sofraci), რაც დელა ვალეს განმარტებით, იტალიურად მესუფრეს (scalco) ნიშნავდა და სუფრაზე ბატონის ემსახურებოდა, მაგრამ, როგორც დელა ვალე განმარტავდა, საქართველოში გიორგი მღვდელს უფრო მაღალი რეპუტაცია ჰქონდა, ბატონის მთელ სახლს განაგებდა. დელა ვალე პაპისადმი თავის „მოხსენებაში“ ამ ხუცესს გიორგის შესახებ ამბობს, რომ „მეორე მღვდელთაგანი, რომელიც ქეთევან დედოფალს თან ჰყავდა, როცა მე იქ [შირაზში] ჩავიარე, იყო ვითარცა მოურავი; განაგებდა მთელს მის სახლს და უფრო კარისკაცთა ჩაითვლებოდა, ვიდრე სხვა რამეთ; უცოდინარობისა თუ სხვა რამე მიზეზის გამო, არ ვიცი, ის არასოდეს არ ჰსწირავდა“ (დელა ვალე, 1879: 52-53).

რადგან მუსლიმანების თანდასწრებით საუბარი არ შეეძლო, დელა ვალემ, იმავე წლის 27 ივნისს ქართველ მღვდელი სადილზე მიიწვია. დელა ვალემ მისგან ბევრი რამ

¹ დელა ვალე იქვე აღნიშნავდა, რომ ქეთევან დედოფლის სპარსეთში, კერძოდ, შირაზში ყოფნის შესახებ წერდა სხვა წერილებში, მაგრამ ამის თაობაზე ვერაფერი ვნახე. შეიძლება მას მხედველობაში ჰქონდა „მოხსენება საქართველოს შესახებ პაპ ურბან VIII-სადმი 1627 წ.“, რომელშიც აღნიშნავდა როგორ აღმოჩნდა ქეთევან დედოფალი შაჰის ტყვეობაში (დელა ვალე, 1879: 45-46).

საინტერესო გაიგო. კერძოდ ის, რომ ლუარსაბ მეფე სიკვდილით დასაჯეს შირაზის სატუსაღოში, თეიმურაზის ორი შვილი კი, დიდი ხანია ევნუხებად აქციეს.¹

მღვდელმა გიორგიმ იგრძნო რა, პიეტრო დელა ვალესაგან კეთილგანწყობა, დაპირდა, რომ დიდი მზადყოფნით იმოციქულებდა დედოფლის წინაშე და გამოხახავდა რაიმე საშუალებას, რომ იტალიელი ან სინიორა თინათინი ისე ხლებოდნენ დედოფალს, რომ დედოფლის მუსლიმან მეთვალყურეებში რაიმე ეჭვი არ გამოეწვიათ (Della Valle, 1843b: 372). თანდათანობით დელა ვალესა და მღვდელ გიორგის შორის მეგობრული ურთიერთობა ჩამოყალიბდა. ისინი ხშირად ხვდებოდნენ დელა ვალეს სახლში და საუბრობდნენ საქართველოსა და დედოფალზე, რაც იტალიელმა თავის წერილების საშუალებით გაგვაცნო. ერთხელ, როდესაც გიორგი შირაზში არ იმყოფებოდა, მაშინ, დედოფლის დავალებით, მას სხვა მღვდელი ეწვია, რომელზეც მასპინძელს არცთუ სასიამოვნო შთაბეჭდილება შეექმნა, რაზეც ქვემოთ ითქმევა.

3. 1622 წლის 2 აგვისტოს დელა ვალესავე მოხმობით მას სახლში ეწვია დედოფლის გარემომცველ წრეში მყოფი კიდევ ერთი მღვდელი. ამ ახალი, დელა ვალესათვის უცნობი მღვდლის დაპატიჟება, გამოწვეული უნდა ყოფილიყო მღვდელი გიორგის რაღაც საქმეებთან დაკავშირებით შირაზიდან გამგზავრებით. დელა ვალე არ წერს რით იყო გამოწვეული ამ უცნობი მღვდელის თავისთან მიწვევა, მაგრამ, სავარაუდოა, რომ დელა ვალეს სურდა გაეგო, როგორ იმყოფებოდა დედოფალი და რა ხდებოდა მის გამოცვაში. გაირკვა, რომ გიორგი სწორედ 2 აგვისტოს დაბრუნდა მოგზაურობიდან. სტუმარს, რომლის სახელს დელა ვალე არ წერს, თან ახლდა საერო პირი, რომელსაც მღვდლისთვის თარჯიმნობა უნდა გაეწია.

დელა ვალე ამ მღვდელს კარგად არ ახასიათებს. მან, ქართულის გარდა, სხვა არცერთი ენა არ იცოდა, არ იცოდა წერა-კითხვა, არ შეეძლო სერიოზულ საკითხებზე მსჯელობა. დელა ვალეს უკმაყოფილება იმანაც გამოიწვია, რომ თარჯიმანი გამუსლიმანებული ქართველი იყო, ამიტომ მისი თანდასწრებით რაიმე არსებითზე საუბარი არ შეეძლო. დასახელებულ მღვდელზე ლაპარაკს დელა ვალე იმით ამთავრებს, რომ მას მოეფერა და სთხოვა, ხშირად სწვეოდა.

უარყოფითად დახასიათებული მღვდლის სრულიად განსხვავებული, დადებითი დახასიათება დაგვიტოვა ამბროზიო დუშ ანჟუსმა: „ამ ღვდლის (იგლისხმება მოსე-ე.მ.) სიკვდილის შემდეგ ქეთევანთან ეკლესიის მეორე მსახური დარჩა. იგი შეძლებისდაგვარად ემსახურებოდა დედოფალს სასულიერო საკითხებში; ყოველდღე ლოცულობდა დედოფალთან, უკითხავდა სახარებასა და მოციქულთა ეპისტოლეებს, ლოცვებსა და ქადაგებებს, წმინდანთა ცხოვრებას კათოლიკური წიგნებიდან, რომლებიც თან ჰქონდა“ (გულბენკიანი, 1987: 31).

დელა ვალეს ერჩია ურთიერთობა ჰქონოდა გიორგი მღვდელთან, მითუმეტეს, როდესაც შეიტყო, რომ დედოფლის სახლის კარის მინისტრი (maggiordomo) ისპანიდან შირაზში უკვე დაბრუნდა. როგორც ითქვა, დელა ვალეს მიერ დაწუნებულმა, მაგრამ მოფერებულმა მღვდელმა იგრძნო რა, დელა ვალესგან კარგი განწყობა, ის ხშირად სტუმრობდა მას და დიდხანს კამათობდნენ. მღვდელი დედოფლის სახელით გამოხატავდა კარგ განწყობას მასპინძლის მიმართ, რაზეც ასეთივე პასუხს იღებდა. დელა ვალემ ისიც უთხრა, რომ გადაწყვეტილი ჰქონდა ინდოეთზე გავლით დაბრუნებულიყო სამშობლოში.

* * *

ქეთევან დედოფლისათვის უაღრესად მტკივნეული იყო დაუნდობელი შაჰ-აბასის ტყვეობაში ჩავარდნილი მისი შვილიშვილების, თეიმურაზის შვილების ბედი. არ

¹ საქართველოდან „გარნა უკუ იქცა რა... და თვით მისრულმან აშრაფს წარავლინა დედა და ძენი თეიმურაზისანი შირაზს პატიმრად, რომელნი განჯიდანვე წარავლინა აშრაფს“ (ბატონიშვილი, 1973: 587).

შეიძლება დელა ვალეს არ სცოდნოდა, თუნდაც დედოფლის კარისკაცისა და მარიუჩას საშუალებით, როგორ ცდილობდა თეიმურაზი დედისა და შვილების ტყვეობიდან დახსნას და თავისი განადგურებული ქვეყნისათვის შურისძიებას. თეიმურაზი ირანის აგრესიისაგან თავდასაცავად დახმარების მიღების მოლოდინში, სპარსეთის დაუძინებელ მტერს, ოსმალეთს დაუკავშირდა. ის მონაწილეობდა 1618 წელს სულთნის მიერ სპარსეთის წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაში. პიეტრო დელა ვალეს მოწმობით, რომელიც შაჰს ახლდა და ამდენად, თვითმხილველი იყო საომარი მოქმედებებისა, ოსმალეთმა და ყირიმის სახანომ თეიმურაზ მეფის დაჟინებული მოთხოვნით ირანის წინააღმდეგ რომ დაიწყეს. ოსმალეთის ჯარმა, თავდაპირველად სერიოზულ წარმატებას მიაღწია, ირანის სამფლობელოების სიღრმეში შეიჭრა და არდებილს მიაღება. რადგან ეს ქალაქი სპარსელების წმინდა ადგილია, თეიმურაზს განსაკუთრებით მისი გადაწვა უნდოდა, რათა სპარსელების მიერ განადგურებული ქართული ტაძრებისათვის შური ეძია (დელა ვალე, 1879: 52).

დელა ვალე ისპანიდან გაგზავნილ მეხუთე წერილში (დაწერილია 1619 წლის 22 აპრილიდან 8 მაისამდე პერიოდში), გადმოგვცემს იმ ამბავს, რომელმაც გამოიწვია ქეთევან დედოფლისა და მისი შვილიშვილების ტრაგიკული აღსასრული. 1618 წლის 10 სექტემბერს დელა ვალე შიიტების წმინდა ქალაქ არდებილში, შაჰის ბანაკში დაესწრო თათარი ჯაშუშის მისვლას. ჯაშუშმა განაცხადა, რომ გამოიქცა თურქების ბანაკიდან, რათა გააფრთხილოს შაჰი, რომ თურქების ბანაკიდან არის 40 ათასი კაცი (ზოგიერთები ამბობდნენ, რომ თათარმა დაასახელა 12 ათასი კაცი, მაგრამ დელა ვალეს სწორად მიაჩნდა პირველი ვერსია), რომლებსაც განზრახული ჰქონდათ შაჰზე თავდასხმა და არდებილის განადგურება. თათარმა ისიც თქვა, რომ მათ მეტაურობდა ქართველი მეფე თეიმურაზ ხანი. ჯაშუშის ნათქვამს თეიმურაზთან დაკავშირებით, კომენტარი გაუკეთა დელა ვალემ: ჯაშუშში სიმართლეს არ ამბობდა. ამ დროს თეიმურაზი შეუძლოდ იყო, ამბობს დელა ვალე. იქვე, იმასაც აღნიშნავს, რომ შეიძლება თეიმურაზს არ უნდოდა თავი ხიფათში ჩაეგდო და ამიტომ თურქების სარდალთან თავრიზში დარჩა (Della Valle, 1843a: 801-802). საინტერესოა, რომ დელა ვალე არ ასახელებს ვინ იყო მის ინფორმატორი, როდესაც თეიმურაზის ავადმყოფობაზე და მის მიერ ხიფათისათვის თავის არიდებაზე ლაპარაკობს.

მოსალოდნელი თავდასხმის გამო, არდებილში განსაკუთრებული შიში გამეფდა, რადგან არდებილელებმა იცოდნენ, რომ თეიმურაზი რამდენჯერმე დაემუქრა ამ ქალაქს გადაწვით შაჰ-აბასზე შურისძიებისათვის, რომელმაც საქართველოში ეკლესიები გაანადგურა (Della Valle, 1843a: 802).

პიეტრო დელა ვალე რამდენადმე განსხვავებულად გადმოგვცემს არდებილის ეპიზოდს პაპ ურბან VIII-ისათვის წარდგენილ „მოხსენებაში“. თეიმურაზის ხშირი თხოვნის შედეგად, 1618 წელს თურქებისა და თათრების დიდი ჯარი შევიდა სპარსეთში და არდებილამდე მივიდა. ეს ადგილი სპარსელებისათვის წმინდა იყო, სადაც შაჰ-აბასის გვარისშვილები იმარხებოდნენ. ამიტომ თეიმურაზს, რომელიც ოსმალეთის ჯარს ახლდა, ძლიერ უნდოდა არდებილის დანგრევა, სამაგიეროდ, სპარსელების მიერ საქართველოში დანგრეული ეკლესიებისა. თავდაპირველად თურქებმა სერიოზულ წარმატებას მიაღწიეს, მაგრამ ბოლოს უგუნურების გამო, უკან დაიხიეს. შაჰ-აბასი, როგორც გამარჯვებული, დაბრუნდა სასახლეში, თეიმურაზი კი-თურქების მიერ ნაბობებ მხარეში უკეთესი დროსა და შემთვხვევის მოლოდინში (დელა ვალე, 1879: 50-51).

ოსმალთა წარუმატებელი ლაშქრობის შედეგი განსაკუთრებით მძიმე და ტრაგიკული იყო თეიმურაზისათვის. შაჰმა თეიმურაზზე შური იმით იძია, რომ მისი ორი ვაჟი დაასაჭურისებინა, ლევანი გარდაიცვალა, ხოლო ალექსანდრე ჭკუიდან შეიშალა. თეიმურაზის შვილების სასტიკად დასჯა, როგორც ჩანს, ფართოდ არ გახმაურებულა. შაჰი ამ ბარბაროსული აქტის მიჩქმალვით საერთაშორისო ასპარეზზე ლავირების საშუალებას იტოვებდა. შაჰ-აბასი როგორ ატყუებდა რუს ელჩებს და საქართველოს შესახებ არასწორ ინფორმაციას აწვდიდა, ამის საილუსტრაციოდ შემდეგი მაგალითი გამოგვადგება: 1622

წლის თებერვალში, შაჰ აბასმა მაზანდერანის ქ. აშრაფში „მეგობარი“ რუსეთის ელჩებს კორობინსა და კუვშინოვს მეორედ მიღებისას, „თეიმურაზის ვაჟები“ აჩვენა (Полиевктов, 1937: 79) და ისიც კი აღუთქვა, რომ, თუ თეიმურაზ მეფე ოსმალეთს ჩამოშორდებოდა, მას სამეფოს, დედას და შვილებს დაუბრუნებდა (Полиевктов, 1937: 80). ამ დროს რომ თეიმურაზის ვაჟები ცოცხლები აღარ იყვნენ, ამას ადასტურებს პიეტრო დელა ვალე, როდესაც შირაზში მყოფი ქეთევან დედოფლის შესახებ გადმოგვცემს. 1622 წელს ქეთევან დედოფალმა ჯერ კიდევ არ იცოდა თავისი შვილიშვილების ტრაგიკული აღსასრული. პიეტრო დელა ვალე წერს: „ჩემი იქ (შირაზში – ე.მ.) ყოფნის დროს მათმა ბებიამ (ქეთევანმა – ე.მ.) ამის შესახებ არ იცოდა; რათა იგი განსაკუთრებით არ დაემწუხრებინათ, ამის შესახებ არ უთხრეს და როცა მე შირაზში ვიყავი და შემთხვევა მქონდა მის მსახურებს შევხვედროდი, პირველი, რის შესახებაც გამაფრთხილეს, ის იყო, რომ მისთვის არ მეთქვა ეს ცუდი ახალი ამბავი“ (დელა ვალე, 1879: 54). ამ დროს თეიმურაზის ვაჟები ცოცხლები რომ აღარ იყვნენ, ამას ადასტურებს პიეტრო დელა ვალე, თავის შირაზიდან გაგზავნილ XVI წერილში, როდესაც შირაზში მყოფი ქეთევან დედოფლის შესახებ მოგვითხრობს: დედოფალმა თავისი შვილიშვილების უბედურების შესახებ არაფერი იცოდა, რადგან მას უმაღლვდნენ, რათა უფრო მეტად არ გამწარებულიყო. ბატონიშვილები მოთავსებული ჰყავდათ შირაზში ჰარამხანის მახლობლად, მაგრამ დედოფალს მათი ნახვის ნებას არ რთავდნენ, რათა ისინი ქრისტიანულ რწმენაში არ განემტკიცებინა (Della Valle, 1843b: 372).

* * *

დელა ვალესთვის გადაუციათ დედოფლის დანაბარები, რომ მას და მის გარემოცვას კარგად ეპყრობოდნენ, არაფერი აკლდა. მას ემსახურებოდა ოცამდე (სხვა ცნობებით, 40-50) ადამიანი, ყველა ქრისტიანი. მას სახლში ჰქონდა მრავალი წიგნი, მრავალი ჯვარი და წმინდა სურათი, ზოგიერთი მათგანი სამშობლოდან ჩამოიტანა, ზოგი კი სპარსეთში შეაგროვა. მათი დიდი ნაწილი შეიძინა, ან საჩუქრად მიიღო, მრავალი მათგანი მუსლიმანებმა განადგურებული საქართველოდან ნადავლად ჩამოიტანეს და ისინი მან დაიხსნა. ასე რომ მისი დიდი, მუდმივად კანდელებით განათებული სამლოცველო სავსე იყო წიგნებით, მაგრამ იქ წირვა არ ტარდებოდა, რადგან ეპისკოპოსის არ ყოფნის გამო, ეკლესია ნაკურთხი არ იყო (Della Valle, 1843b: 372-373).

არ მინახავს რაიმე ცნობა, სადაც ნათქვამი იქნებოდა ქეთევან დედოფლის სხვა რომელიმე ეკლესიაში, მაგალითად, კარმელიტების ეკლესიაში, წირვის მოსასმენად რომ დაიარებოდა, რასაც ვიგებთ ი. ტაბალუას გამოკვლევებიდან (ტაბალუა, 1974: 9), თუმცა, დელა ვალეს გადმოცემით, მრავალი ქართველი კარმელიტების მრევლად ითვლებოდა, მაგრამ ქეთევან დედოფლის გარეშე. ამ მხრივ საინტერესოა ესპანეთის მეფის ელჩის დონ გარსია დე სილვა ი ფიგუეროას მონათხრობი, რომელიც ისპანში იმყოფებოდა პიეტრო დელა ვალეს დროს. 1617 წელს ის წერდა: „რამდენიმე ქართველი მანდილოსანი, რომლებიც ქეთევან კანუმთან (ხანუმთან) დაახლოებულნი არიან და მასთან ერთად ჩამოვიდნენ საქართველოდან ისპანში, ხშირად ესწრებოდნენ [კათოლიკურ] წირვას ესპანელი ელჩის [სილვა ი ფიგუეროას] სახლში“ (მიქაბერიძე).

საეჭვოდ მიმაჩნია ამბროზიო დუმ ანჟუსის მონათხრობი, რომ ის და მასთან ერთად სხვა ავგუსტინელი ბერები დედოფალს სახლში ეწვივნენ, დედოფალმა თავაზიანად მიიღო ისინი და დიდად ნასიამოვნები და გახარებული დარჩა; ამბროზიოს ყველაზე დიდ სიამოვნებას დედოფალთან მისვლა ანიჭებდა (გულბენკიანი, 1987, გვ. 35-36). ამბროზიოს გულწრფელობაში ეჭვი იმიტომ მიჩნდება, რომ ის თვითონვე წერდა, რომ ქეთევან დედოფალი მამაკაცებს არ ხვდებოდა. არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ მან თავის სახლში დელა ვალეც კი არ მიიღო.

დელა ვალემ გიორგი მღვდელს მოკლედ მოუთხრო თავის შესახებ: ვინ იყო, რომელი ქვეყნიდან, აღმოსავლეთის რომელ ქვეყნებში იმოგზაურა და რა მიზნით და დედოფლის ინტერესი დააკმაყოფილა. მან დედოფალს საჩუქრად გაუგზავნა ღვთისმშობლის

გვირგვინი (corona della Madonna)¹ და გიორგი მღვდელს სთხოვა მისი სახელით გადაეცა თაყვანისცემა და კომპლიმენტი. დელა ვალეს თავის მოვალეობად მიაჩნდა ემსახურა ყველა მორწმუნისათვის, მით უმეტეს, ასეთი მაღალი რანგის ქალბატონ ქეთევანისათვის, გამოხატა მისდამი მომსახურებისათვის მზადყოფნა, მზად იყო მისთვის სიცოცხლეც კი სიხარულით გაეწირა (Della Valle, 1843b: 374).

დაინახა რა, დელა ვალეს კეთილგანწყობა ქართველების მიმართ, ხუცესი დაპირდა, რომ მზად იყო მოციქულობა გაეწია დედოფალსა და მას შორის. ასეთ შემთხვევაში ვალე ან მარიუჩა გამონახავდა საშუალებას, ყოველგვარი ეჭვის გაჩენის გარეშე მოენახულებინათ დედოფალი (იხ. დანართი).

საბოლოოდ, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ქეთევან დედოფლის გადაწყვეტილებით მას მხოლოდ მარიუჩა ეწვეოდა, დელა ვალესთან კი ურთიერთობა ექნებოდა შუაკაცებისა და წერილების მეშვეობით. ასე რომ, დელა ვალესა და დედოფლის შეხვედრა არასოდეს შემდგარა. დედოფლის ასეთი გადაწყვეტილება დელა ვალესადმი უარყოფითი განწყობით კი არ იყო განპირობებული, არამედ, როგორც ავგუსტინელი ბერი, მამა ამბროზიო დუმ ანჟუში წერდა, დედოფალს წესად ჰქონდა, რომ მამაკაცებს ერიდებოდა: ქეთევან დედოფალი „იყო წყნარი და კეთილგონიერი პიროვნება. მამაკაცებს არ ხვდებოდა“ (ტაბალუა, 1986: 112). დედოფალი სახლიდან მხოლოდ მაშინ გადიოდა, როდესაც შირაზის ხანი, იმამყული, წარმოშობით ქართველი უნდილაძეების გვარიდან, სასახლეში მიიწვევდა, ან თავისი სურვილით ხანის ჰარამხანაში წავიდოდა, რათა ენახა ქართველი ქალები, რომლებიც ასევე ტყვეობაში იყვნენ, დიდის გულმოწყალებით დაემშვიდებინა ისინი, მოუწოდებდა შეენარჩუნებინათ ის ქრისტიანული სარწმუნოება, რომელშიც ისინი აღიზარდნენ (Della Valle, 1843b: 374). ხუცესმა ამიტომ სთხოვა დელა ვალეს მარიუჩა გაეგზავნა დედოფალთან, რადგან, როდესაც მან შეიტყო გოგონას შესახებ, ძლიერ მოუნდა მისი ნახვა. იმავე დილას, როდესაც ხუცესი კვლავ ეწვია, დელა ვალემ მარიუჩა ცხენით გაისტუმრა დედოფალთან და წასვლის წინ დაარიგა რა უნდა ეთქვა, როგორც მამობილზე, ისე თავის შესახებ და როგორ უნდა მოქცეულიყო მისი უდიდებულესობის წინაშე. მღვდელი დაწინაურდა, რათა დედოფლისთვის ეცნობებინა, რომ მარიუჩა მიდიოდა მასთან.

დედოფალმა არაჩვეულებრივი სიყვარულით მიიღო იგი. მას ძალიან კარგად ახსოვდა ვისი შვილი იყო მარიუჩა, ახსოვდა არა მხოლოდ მისი მამა, არამედ მისი ყველა წინაპრები, რომლებიც დიდად მიღებულნი იყვნენ მათი მეფეების მიერ. დედოფალს ძლიერ უხაროდა, რომ მარიუჩას ხედავდა ქრისტიანად და რომ რელიგიურად კარგად დაცული იყო მისი მამობილის მიერ. დედოფალს დაწვრილებითი ინფორმაცია აინტერესებდა დელა ვალეს, მისი ოჯახისა და მის მეგობრულ ურთიერთობაზე იმ ქარველებთან, ვინც შაჰის კარზე იმყოფებოდნენ. დედოფალი კმაყოფილი დარჩა, რომ მარიუჩას, მიუხედავად მცირე ასაკისა, კარგად შეეძლო მოსმენა.

დედოფალმა მარიუჩას დაათვალიერებინა თავისი საცხოვრებელი, განსაკუთრებით კი სამლოცველო. მისმა მოახლე ქალებმა მას დაათვალიერებინეს ბაღი, ასეირნეს და ამხიარულეს. დედოფალმა მარიუჩას დასდო პატივი, სადილზე მიიწვია და შესთავაზა მასთან ერთად ერთ მაგიდაზე ესადილა. აქ მათ მეტი არავინ იჯდა, გარდა იმ ბავშვის დედისა, რომელსაც დედოფალი მკურნალობდა, თუმცა, ის ქეთევან დედოფალთან არ ცხოვრობდა. ბიჭი მარიუჩაზე მცირე ასაკის იყო, დედოფლის ზურგს უკან იდგა და მას ემსახურებოდა (Della Valle, 1843b: 394-395).

სალამოს, როდესაც მარიუჩას სახლში დაბრუნების დრო დადგა, დედოფალმა ის დიდი სიყვარულით გააცილა, იმ პირობით, რომ ხშირად სწვეოდა. დაპირების თანახმად,

¹ ღვთისმშობლის გვირგვინი დამზადებული იყო 63 ყველაზე ცნობილი წმინდა სასწაულისგან და აღნიშნავს იმ 63 წელს, რომელიც ღვთის მშობელმა ამქვეყნად იცხოვრა.

მარიუჩა ხშირად სტუმრობდა დედოფალს, რომელმაც რამდენჯერმე ჰკითხა: უნდოდა თუ არა დელა ვალესთან ერთად იტალიაში წასვლა, იქნებ დედოფალთან სპარსეთში დარჩენა ერჩია? მიანიშნებდა, რომ თუ მარიუჩა მასთან დარჩებოდა, თავის იმ ნათესავზე გაათხოვებდა, რომელსაც დიდად აფასებდა. როდესაც მარიუჩამ ამის შესახებ უამბო დელა ვალეს, მან გადაწყვეტილების მიღება თვით მარიუჩას მიანდო. როგორც დელა ვალე წერდა, მარიუჩამ საფუძვლიანად იფიქრა თავის მდგომარეობაზე, ღმერთმა ჩააგონა ასე, თუ ჩემი ოჯახისადმი სიყვარულმა, რომელიც მასში არსებობდა უკვე დიდი ხანია, გადაწყვიტა არ დარჩენილიყო სპარსეთში. მან მოუხმო გონებას და დაინახა, რომ სამშობლოში დაბრუნების შესაძლებლობა არ არსებობდა, სამუდამოდ მოწყვეტილი იყო თავის ქვეყანას, სადაც დაბრუნების არავითარი იმედი აღარ იყო. მას ერჩივნა ყოფილიყო ქრისტიანებს შორის რომში. ქრისტიანები სპარსეთში ყოველთვის დაჩაგრულები იქნებოდნენ. დედოფალი აღფრთოვანებული იყო მარიუჩას კარგი განსჯით და დელა ვალეს რამდენჯერმე ურჩია დიდი სიფრთხილით წაეყვანა მარიუჩა რომში (Della Valle, 1843b: 396-397). დელა ვალე წერდა: მარიუჩას აღვუთქვი, რომ ყოველთვის მეყვარებოდა და პატივს ვცემდი, რადგან თვით დედოფალის ხელიდან როგორც საჩუქარი ისე მიგიღეო.

მარიუჩამ დედოფალი უკანასკნელად ინახულა დასამშვიდობებლად შირაზის დატოვების წინ. დელა ვალეს უნდოდა მარიუჩას ხელით და თავის სახელით დედოფლისთვის გადაეცა ზოგიერთი ხატი, აგრეთვე გულზე ჩამოსაკიდი „ღვთის კრავი“ (Agnus Dei). ერთმა საჩუქარმა დედოფალი გაურკვეველ მდგომარეობაში ჩააყენა. მის ერთ მხარეს გამოსახული იყო ღვთისმშობლის მიძინება, რომელიც დედოფალისთვის, რა თქმა უნდა, სრულიად გასაგები იყო, მეორე მხარეს კი, ლათინების წესის მიხედვით, დახატული იყო წმინდა იერონიმე, წელსზევით შიშველი მკერდში ქვას რომ ირტყამს. მის გვერდით კი დახატულია ლომი. დედოფლისათვის ასეთი სურათი გაუგებარი იყო. დედოფალმა მღვდელი გაგზავნა დელა ვალესთან და მოითხოვა წმიდანის გამოსახულების წერილობითი აღწერა. დელა ვალე არაფერს გვაცნობებს, დააკმაყოფილა თუ არა დედოფლის მოთხოვნა.

დედოფალმა მღვდელს დელა ვალესათვის საჩუქრად გაატანა მუსლიმანებისგან შეძენილი, ორმუზიდან ნადავლად წამოღებული ორი ნაბეჭდი წიგნი, ევროპულ ენებზე. ერთი იყო მოოქროვილ ყდაში ჩასმული – ლათინური ბრევიარიო, წიგნი რომელიც შეიცავს ყოველწლიურ საეკლესიო ლოცვას. მეორე იყო „სააღსარებო“ – პორტუგალიურ ენაზე. ერთ-ერთ მათგანში, კერძოდ, „სააღსარებოში“, თეთრ ქაღალდზე ეწერა ღვთისმოსავი სიტყვები ქართულად. დედოფალი მას მიგზავნიდა მე, რადგან ისინი ეკუთვნოდნენ ჩვენს ქვეყნებს და უნდა მქონებოდა მის სახსოვრად. ზუსტად ასევე, ამდენი ღირსებების და ასეთი დიდებული თვისებების ქალბატონის სახსოვრად ვინახავ მას, ჩემს ყველაზე ძვირფას საგნებთან ერთად“ – წერდა დელა ვალე (Della Valle, 1843b: 397-398).¹ მღვდელს უთქვამს, დედოფალი დიდად წუხდა, რომ ტყვეობაში ყოფნის გამო ვერ გამოხატა დელა ვალეს მიმართ ქრისტიანებისათვის დამახასიათებელი სიკეთე და გულისხმიერება. მარიუჩასაც დელა ვალესავით ძლიერ განუცდია ქეთევან დედოფალთან განშორება (Della Valle, 1843b: 375).

დელა ვალე წერდა, რომ მას ერთი პირობა განზრახული ჰქონდა ისპანიიდან იტალიაში კონსტანტინოპოლის გზით წასულიყო, რათა ენახა ქეთევან დედოფლის შვილი, მეფე თეიმურაზი, ასევე შესძლებდა საქართველოს მონახულებას (Della Valle, 1843b: 375),

¹ ეს XVIII წერილი შედგენილია ამჟამინდელი ბენდერ-აბასის პორტში (1622 წლის 29 ნოემბერი), რომელსაც ძველად კომბრუ ერქვა, მაგრამ წერილში მოცემულია დელა ვალეს რომში დაბრუნების შემდგომ მომხდარი ფაქტი, კერძოდ, ის, რომ დედოფლის წერილი შეინახა თავის არქივში, რითაც კიდევ ერთხელ დასტურდება, რომ ის სამშობლოში დაბრუნების შემდგომ წერილებს ავსებდა გვიან მომხდარი ფაქტებით.

რომელიც „ძალიან ლამაზია და ძალიან ჰგავს, როგორც ამბობენ, ჩვენი ლამაზი ლომბარდის ადგილებს“ (Della Valle, 1843a: 471).

დელა ვალე რომში დაბრუნების შემდეგაც უბრუნდება ქეთევან დედოფალის, უკვე წამებული საკითხს, რის შესახებაც მან გზაში გაიგო. ის პაპისადმი „მოხსენებაში“ წერს: „თეიმურაზი ბევრს ეცადა, მაგრამ ამაოდ, გამოეხსნა თავისი დედა ამ (მოსკოვის – ე.მ.) მთავრის შემწეობით, რომელიც იყო მეგობარი ირანის ხელმწიფისა და რომელიც ხშირად უგზავნიდა ამ უკანასკნელს დესპანებს. ზოგიერთები ფიქრობენ, იქნება არც უსაფუძვლოდ, რომ ამ გარემოების გამო მოაკვლევინაო ირანის ხელმწიფემ ქეთევან დედოფალი, რადგანაც მისი გაშვება არ უნდოდაო, და რომ არ გაეშვა, არ იქნებოდაო; (ამიტომ მას დედოფალი ან ძალით უნდა გაემაჰმადიანებინა, რათა მისი გათავისუფლებისათვის თავი აერიდებინა, თანაც ბოდის მოსახდელი მიზეზიც ექნებოდა, ანდა, როგორც ეს მართლაც გააკეთა, ის უნდა მოეკლა“ (დელა ვალე, 1879: 54-55).

დედოფლის ქრისტიანული რწმენისადმი სიმტკიცემ, შაჰ-აბასს მისი მოკვლა გადააწყვეტინა. პიეტრო დელა ვალეს მიხედვით, „თეიმურაზის დედა ქეთევან დედოფალი... მთელის თავისი სახლით (მას ჰყავდა მრავალი მოსამსახურე ქალი და კაცი) დიდის სიმტკიცით ადგა ქრისტეს სარწმუნოებას, რომელსაც ასრულებდა, რამდენადაც იცოდა და შეეძლო, დიდის გულმოდგინებით: ძვირფას საეკლესიო ნივთებს, წიგნებს და სამოსლებს დიდის თავყვანისცემით ინახავდა. მაგრამ იმ დროს მას არ ჰყავდა წირვა-ლოცვის შემსრულებელი არცერთი თავისიანი [მართლმადიდებელი] მღვდელ-მთავარი. ერთი კი ჰყავდა წინედ, რომელიც, ვფიქრობ, იყო რაღაც საეკლესიო თანამდებობისა“ (დელა ვალე, 1879: 52), მაგრამ ის მოკლეს. როგორც უკვე აღინიშნა. ის იყო მღვდელი მოსე.

ერთ საინტერესო ცნობას გადმოგვცემს ნასროლა ფალსაფი, რომელიც ამოუღია პიეტრო დელა ვალეს „მოგზაურობის“ მესამე ტომიდან: მოგზაურმა ჰიჯრით 1027 წლის ჯომადიოლაევალის თვეში (1618 წლის აპრილ-მაისი), შაჰის სპეციალური ნებართვით დაათვალიერა სამეფო სასახლე, რომელიც ჯერ დასრულებული არ იყო. იქ რამდენიმე მხატვარი მუშაობდა. მათ ერთ მხარეს უკვე დაეხატათ შაჰი მომღერალ და მოცეკვავე ლამაზმანთა შორის. „მეორე მხარეს კი შაჰის ფეხებთან გართხმული გურჯისტანის ამირას თეიმურაზ-ხანის (თაჰმურას-ხანის) დედა იყო გამოსახული, რომელიც შაჰს ევედრებოდა ხელი აეღო მისი სამშობლოს გავერანება-დარბევაზე“ (ფალსაფი, 1978: 21). პიეტრო დელა ვალეს იტალიურად გამოქვეყნებულ ნაშრომებში მსგავსი ჩანაწერი არ იკითხება. უნდა აღინიშნოს, რომ მოგზაურობების III ტომი ორიგინალის ენაზე არასოდეს გამოქვეყნებულა. ინდოეთში მოგზაურობა, რომელიც დელა ვალეს განზრახული ჰქონდა მესამე ტომად გამოეცა, ვერც მისი სიკვდილის შენდევ განხორციელდა. ის მხოლოდ ინგლისურად გამოქვეყნდა ორ ტომად (Della Valle, 1843a; Della Valle, 1843b), მაგრამ ეს საინტერესო ინფორმაცია ვერც იქ ვნახე.

1624 წლის 12 სექტემბერს, შაჰ-აბასის ბრძანებით, დედოფალი ქეთევანი წამებით მოკლეს შირაზში. წმინდა დედოფლის წამებით მოკვდინებასა და მისი ნეშტის შემდეგი ბედის შესახებ, ბევრია ცნობილი და დაწერილი. ამჯერად ჩვენთვის საინტერესოა პიეტრო დელა ვალეს ის ცნობები, რომლებიც ამ ტრაგედიასთან არის დაკავშირებული.

პიეტრომ ქეთევან დედოფლის მოწამებრივი სიკვდილის შესახებ შეიტყო ბასრაში, როდესაც შეხვდა დომინიკანელ ბერს პატრ ფრა გრეგორი ორსინის. ორსინი იყო სამხრეთის მთავარი ვიკარი და მოგზაურობის დროს, მისი სპარსეთში ყოფნისას მოხდა ქეთევან დედოფლის დასჯა. გრეგორიო ორსინიმ ამის შესახებ ვრცელი მოხსენება წარადგინა რომში (დელა ვალე, 1879: 53).

დედოფლის ნეშტს ავგუსტინმა ბერებმა მიაგნეს 1625 წლის 4 იანვარს და ისპაანში გადაასვენეს, სადაც, დატოვეს 1626 წლის მარტამდე. ბერებს ქეთევან დედოფლის ძვლების ერთი ნაწილის საქართველოში მეფე თეიმურაზთან წაღება სურდათ, რის სანაცვლოდაც მათი ბერებისათვის საქართველოში შესვლის უფლების მოპოვებას ვარაუდობდნენ.

1627 წელს მამა მანოელმა გოაში ჩაიტანა ქეთევან წამებულის სხეულის ერთი ნაწილი. იმავე წლის 14 ოქტომბერს მამა მანოელი პიეტრო დელა ვალეს რომში ატყობინებდა: „გოაში ჩამოვედი და ჩვენი მონასტრისათვის ჩამოვიტანე მთელი ხელი ხორციოვით. დარწმუნებული ვიყავი, რომ თქვენი ღრმად პატივცემული მოწყალეობა დააფასებდა ამას. ეს წმინდა ნაწილი შემოვინახე იმ პიროვნებისთვის გადასაცემად, ვისაც თქვენი ღრმად პატივცემული მოწყალეობა მიბრძანებს“ (Alonso, 1978: 9-10, 51-52; გულბენკიანი, 1987: 10).

ვატიკანის არქივში ამ დოკუმენტს აქვს პიეტრო დელა ვალეს მინაწერი: „წერილი ციტირებულია ჩემ მიერ შენახულ ცნობებში. 1631 წლის 5 ივნისს თეათინელი მამა დონ პიეტრი ავიტაბილესაგან მივიღე ქეთევან დედოფლის ქვედა ყბა. პერგამენტზე დაწერილი მისი წერილი ბიბლიაში მაქვს შენახული“ (გულბენკიანი, 1987: 10). როგორც ჩანს, სპარსეთიდან ინდოეთში სხვადასხვა დროს გაიტანეს ქეთევან დედოფლის სხვადასხვა წმ. ნაწილები.

1628 წელს მამა ამბროჯიო დუშ ანჟუსშმა გოაში წაიღო დედოფლის თავის ქალის ნაწილი – ქვედა ყბა ხორცისა და კბილების გარეშე. ეს ნაწილები საქართველოდან გოაში ჩასულმა დონ პიეტრო ავიტაბილემ და მამა ანტონიო დე სანტა ვინჩენცემ რომში წაიღეს. ამის შესახებ გაიგო „პიეტრო დელა ვალემ და მამა ანტონიოს სთხოვა, მამა ამბროჯიოს მიერ დანაპირები, გოაში დარჩენილი მარჯვენა ხელის ნაცვლად, მისთვის ეს წმინდა ნაწილი გადაეცა“. მამა პიეტრო ავიტაბილეს შუამდგომლობით, ესპანეთში გამგზავრების წინ, მამა ანტონიომ დელა ვალეს ჩააბარა ის, რასაც ითხოვდა 1633 წლის ივნისში (გულბენკიანი, 1987: 10-11).

დელა ვალე იქვე, პირველად ახსენებს თეიმურაზ მეფის ოჯახის იმ წევრებს, რომლებიც მან მძევლად მისცა შაჰ-აბასს: დედა და მცირეწლოვანი შვილები. ისინი აღმოჩნდნენ შირაზის გამგებლის, იმამყული ხანის ხელში. შაჰს რამდენჯერმე შეეძლო დაეხოცა ისინი, მაგრამ ამ ქვეყნის ხალხის საყვარელმა, იმამყული-ხანმა გადააფიქრებინა და გადაარჩინა. ის იცავდა მათ, აძლევდა ძვირფას წამლებს და შესაფერის პატივში ჰყავდა. პიეტრო დელა ვალეს სიტყვებს სანდოს ხდის თეიმურაზ მეფის „ქეთევან დედოფლის წამება“, რომელშიც ჩანს, რომ მეფემ კარგად იცოდა იმამყული-ხანი როგორ ცდილობდა შეემსუბუქებინა დედოფლისა და მის შვილიშვილების მწარე ხვედრი, მაგრამ ის უსუსური იყო შაჰ-აბასის ბრძანების წინაშე (ბარამიძე, 1960: 15-16, სტრ. 29-34). „დედოფალი [ქეთევანი] მტკიცედ დგას ჩვენს წმინდა რწმენაზე. ჩემმა მეგობარმა“, – წერდა დელა ვალე, – „რომელიც არ მინდა დავასახელო, რამდენიმე დღის წინათ გაუგზავნა უმაღლეს დონეზე ნაძერწი მადონას [ღვთისმშობლის] გამოსახულება, რომელიც დედოფალს დიდი ხანია უნდოდა“. (Della Valle, 1843a: 746).

ქართლისა და კახეთის დამორჩილებისათვის სამზადისი შაჰ-აბასმა ლუარსაბისა და თეიმურაზის გამეფებისთანავე დაიწყო. ვიდრე ირან-ოსამლეთის ომი მიმდინარეობდა, იგი გარეგნულად თითქოს ითმენდა თეიმურაზისა და ლუარსაბის თვითნებობას, რაც კახეთის მეფის შაჰთან გამოუცხადებლობით გამოიხატებოდა. თუმცა, მან მაინც შეძლო თეიმურაზის ორი ვაჟისა და დედის - ქეთევანის ხელში ჩაგდება და ამით, გარკვეული გაგებით, კახეთის სამეფოზე ზეწოლისა და პირდაპირი აგრესიის ნიადაგი შეამზადა. ხელში ჰყავდა თავისი ცოლი, ლუარსაბის და თინათინი.

პიეტრო დელა ვალეს მიერ ჩამოთვლილ აბასის სივერაგის მაგალითებიდან, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი, თეიმურაზის ავტორიტეტის შემლახველი და მისი სამეფოს დამაზიანებელი უნდა ყოფილიყო თეიმურაზ მეფესა და ქეთევან დედოფალს შორის განხეთქილების შეტანა, რომელიც, გარკვეული ნიუანსებით სხვა წყაროებითაც დასტურდება.

პიეტრო დელა ვალეს, ის ამბავი, რომელსაც ქვემოთ გავცნობით, რა თქმა უნდა, მოსმენილი ჰქონდა სპარსეთში გადასახლებული კახელებისგან. ვიდრე საკუთრივ ამბავზე დაიწყებდა საუბარს, მანამდე მან ხაზი გაუსვა ქეთევან დედოფლის კარგ მმართველობას

კახეთის სამეფოში მცირეწლოვანი თეიმურაზის რეგენტობის პერიოდში. „ქეთევანი იყო ლუარსაბის გვარის და მისი ნათესავი“, – წერს პიეტრო დელა ვალე, – „მას ჰქონდა დიდი ნიჭი სახელმწიფოს მართვისა. რამდენიმე წლის განმავლობაში, როცა თეიმურაზი მცირეწლოვანი იყო, ქვრივი ქეთევანი მართავდა სახელმწიფოს, რომელიც მასთანვე დიდებულად დაიცვა თავის მაზლის (cognato), კოსტანტინე [III] მაჰმადიანისაგან. შემდეგ იმისა, რო მოჰკვდა დავით, ქმარი ქეთევანისა და ძმა კოსტანტინესი, ამ უკანასკნელმა უწყალოდ მოკლა თავისი მოხუცებული მამა ალექსანდრე და მეორე თავისი ძმა და განიზრახა კახეთის დაპყრობა; კიდევაც დაიპყრობდა უსათუოდ, რომ ქეთევანს მამაცურად არ გამოეჩინა წინააღმდეგობა, არ მოეკლა იგი ბრძოლაში¹ და არ დაემარცხებინა იგი მრავალ სპარსელებით, რომელნიც მას ეხმარებოდნენ. აი, ამისათვის ქეთევან ყოველთვის ძლიერ უყვარდა მის ხალხს და პატივცემული იყო მისგან“ (დელა ვალე, 1879: 41-42).

შაჰ-აბასის ყველაზე დიდი ვერაგობა თეიმურაზის და მისი სამეფოს მიმართ იყო ის, რომ მან თეიმურაზს ჩააგონა, ვითომც ქეთევან დედოფალს განზრახული ჰქონდა გამოეჩინა სარდალზე (დელა ვალე არ ამბობს მის სახელს) გათხოვება, რომლის ვაჟკაცობით და სახელმწიფო საქმეების ცოდნით თეიმურაზმა დიდად ისარგებლა. ქეთევანს სურდა თეიმურაზისთვის წაერთმია მემკვიდრეობა და ქაიხოსროსთან შეძენილი შვილებისათვის გადაეცა. ეს სარდალი იყო გამოეჩინილი, პოლიტიკოსი და პოეტი ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი. მოტყუებულმა თეიმურაზმა მოაკვლევინა ქაიხოსრო და სამეფოს მმართველობა თავის დედას ჩამოართვა. ყოველივე ეს მოხდა შაჰ აბასის აღმოსავლეთ საქართველოში პირველად შემოჭრის წინ (ვრცლად: (მამისთვალიშვილი, 2011: 66-68).

დელა ვალე აღნიშნავდა, რომ შაჰ-აბასმა თეიმურაზსა და მის სამეფოს გამოუსწორებელი დარტყმა იმითიც მიაყენა, რომ კახეთის თავად-აზნაურები გაუორგულა და მათ აქეზებდა მეფის წინააღმდეგ. სპარსეთში ჩასულ ქართველ დიდებულებს თავად აზნაურებს, პატივით ეპყრობოდა და მათდამი დიდ სიყვარულს ამჟღავნებდა, ძვირფასად ასაჩუქრებდა. მათდამი ამგვარმა მოპყრობამ დიდებულებს დააკარგვინა თავიანთი მეფის სიყვარული, სამაგიეროდ, შეიყვარეს შაჰი და მას დაუკავშირეს თავიანთი მომავალი (დელა ვალე, 1879: 42). ეს იყო ერთ-ერთი მიზეზი სხვა მრავალ მიზეზთაგან, თუ რატომ აღმოჩნდა თეიმურაზი მცირე მომხრეებით მტრის პირისპირ. სპარსელთა ჯარის კახეთში შეჭრისას.

დანართი

ამონარიდები მეორე ტომიდან

გვ. 147

¹ ქართული წყაროები კონსტანტინეს მოკვლაში ქეთევან დედოფლის მონაწილეობის შესახებ გვამცნობენ შემდეგს: როდესაც კონსტანტინემ სახელმწიფო გადატრიალება მოაწყო, დედოფლის თავდაპირველი საზრუნავი, შვილის, თეიმურაზის გადარჩენა იყო და იგი შაჰ-აბასის კარზე გაგზავნა. ამის შემდეგ მან დახმარება სთხოვა ქართლის მეფე გიორგი X-ს. მეფემ ქეთევანის დასახმარებლად ზემო ქართლის სადროშოს 2 ათასი მხედარი გაგზავნა პაპუნა ამილახვრის სარდლობით. პაპუნა კონსტანტინეს ბიძა, მისი დედის, თინათინის ძმა იყო. ამიტომ მამის მკვლეელი კახელებს წაუქეზებიათ, ბიძა ხმას არ გაგცემს, საკმარისია წინ გახვიდე, დაენახო და კახელები და ქართლის ლაშქარი შენს მხარეს გადმოვლენო. კონსტანტინე ასე მოიქცა. როცა ის თავის ჯარს დაშორდა, წინიდან და უკნიდან ერთდროულად დაუშინეს და მოკლეს (კაკაბაძე, 1925: 227). სხვა ვერსიით, პაპუნა ამილახვარმა შუბი ამგერა კონსტანტინეს და ცხენიდან ჩამოაგდო. ამის შემდეგ ვაჩნაძეები მისცვივდნენ, თავი მოჰკვეთეს და ქეთევან დედოფალს ფეხებთან დაუგდეს (კარბელაშვილი, 1913: 126; მამისთვალიშვილი, 1998: 12-13).

ერთ კვირადღეს, [1620 წლის] 20 სექტემბერს, ფეხშიშველი [კარმელიტების] ჩვენს [კათოლიკურ] ეკლესიაში მესაზე მოვიდა ჩვენი უპირველესი მეგობარი ბატონი მერაბი (Signor Mehrab), ჩასხმული და ასაკოვანი კაცი, ახალგაზრდობის ჟამს ყოველთვის საქართველოს იმ მეფე სვიმონის სამსახურში იმყოფებოდა, რომელიც გარდაიცვალა პატიმრობაში კონსტანტინოპოლის [სატუსალოში], [ბოლომდე] მის სამსახურში და გარემოცვაში იმყოფებოდა. მოწიფულობაში ის, იმავე სამსახურს აგრძელებდა მეფე ლუარსაბთან, სვიმონის მემკვიდრე-შვილიშვილთან, ე.ი. შვილიშვილის შვილთან, რომელიც ჩემი ასაკის ახალგაზრდაა. ის ტუსადია სპარსეთში, რის შესახებ, მგონია, სხვა დროს ვწერდი თ. უწ.-ს (თქვენს უწმინდესობას). მართალია, ლუარსაბის სახელმწიფო დღეისათვის მთლიანად სპარსეთის ხელმწიფის ძალაუფლების ქვეშაა, რომელიც მიისწრაფის ის მართოს, არა როგორც აბსოლუტურმა და მემკვიდრე მთავარმა, არამედ მისი თანხმობით მისდამი დაქვემდებარებულმა კანონიერმა პრინცმა, ლუარსაბის ბიძაშვილმა, მაგრამ მუსლიმანმა, რომლის მამაც დაბადებით ქრისტიანია, ასევე გამუსლიმანდა. მამასადამე, შეიძლება ითქვას, რომ [ქართლის სამეფო] მუსლიმანების ხელშია. ყველაფრის მიუხედავად, ბატონი მერაბი, რომელსაც სპარსეთის ხელმწიფე ყოველთვის კარგად ეპყრობოდა, წინააღმდეგობას უწევდა და უწევს და ქრისტიანულად ცხოვრობს. ის ყოველთვის ინარჩუნებდა ხელისუფლებას და დღემდე შენარჩუნებული აქვს მეთაურობა მრავლრიცხოვან ქრისტიანთა ლაშქარზე თბილისისა და გორის იმ ნაწილებში, რომლებიც წარმოადგენს მის სამშობლოს. აქედან გამომდინარე, უკანასკნელმა, ჩემს მიერ ცნობისმოყვარეობით გამოკითხულმა, იცის და შეუძლია იცოდეს საქართველოს ამბები. მან მაცნობა მრავალი ახალი ფაქტი, განსაკუთრებით კი, საქართველოს მეორე მთავრის, თეიმურაზის შვილებზე, რომელთა შესახებ თ. უწ.-ს არაერთხელ მოვწერე: როგორ განადგურდა მისი სახელმწიფო სპაერსეთის მეფის მიერ, თვითონ კი, გაიქცა და თურქებმა შეიფარეს, რომლებმაც მას, არ ვიცი რამდენად მცირე მიწა მისცეს, რომლითაც თავს ირჩენს. მან თავის დედა თავისი ვაჟებით ელჩად გაგზავნა სპარსელთან მშვიდობის სათხოვნელად, რომელმაც ისინი ბარბაროსულად დააკავა და აღარ მისცა თავისიანებთან დაბრუნების საშუალება. ისინი დაპატიმრებული დარჩნენ სპარსეთში. ეხლა გულმოდგინედ ვაგროვებ სიახლეებს მათ შესახებ. ბატონმა მერაბმა მითხრა, რომ თეიმურაზის შვილები, ამჟამად დაჭერილები არიან და, როგორც ვარაუდობენ, იმყოფებიან სპარსეთის ქალაქ შირაზში. პირველად ის გავიგე, რომ ისინი ევნუხებად გახადეს სპარსეთის ხელმწიფის ბრძანებით, რომელსაც უნდოდა თავი დაეზღვია, დიდი სიმკაცრის გარეშე გაენადგურებინა ისინი. მას ყოველგვარი ეჭვის გარეშე უნდა სცოდნოდა, რომ ისინი შემდგომში არ იქნებოდნენ მემკვიდრეები ერთმანეთის მიყოლებით.

გვ. 148

შემთხვევა, რომელიც ჩვენში ჩაითვლებოდა როგორც შეუბრალებელი და საზიზღარი, ამ ბარბაროსებში კანონიერია სახელმწიფო ინტერესის გამო. მე კვლავ მიმაჩნია, რომ ეს საცოდავი ბავშვები ძლიერ განიცდიდნენ თავიანთ უბედურებას. ლაპარაკობდნენ, რომ ისინი დამნაშავეები არიან თუ მათმა მამამ ხელმწიფის წინაშე რაიმე შეცდომა ჩაიდინა. ისინი კასტრირებული იქმნენ. მაგრამ დარწმუნებული ვარ, ხელმწიფის მცდელობა, უზრუნველყოს თავისი მდგომარეობა ამაოა, ერთ მშვენიერ დღეს დაინგრევა მისი სახლი; ღმერთი არ დატოვებს დაუსჯელს იმ წყენას, რომელსაც ადამიანები სჩადიან. არც მათ ივიწყებს, ვინც ასეთ წყენას განიცდიან. სიცოცხლეში ერთხელ მაინც ქართველები თუ მოინდომებენ და სპარსელებს შორის ყოფნა შეაწუხებთ, შურს იძიებენ. ბატონმა მერაბმა მითხრა, რომ თეიმურაზს მეორე ცოლისგან, ლუარსაბის დისგან, ჰყავს მემკვიდრეობა – მამრი და მდედრი, ასე, რომ მისი მემკვიდრეობა არ მოისპობა და, ალბათ ღმერთი არ მოინდომებს თავისი ერთგული სახლის (გვარის) ჩაქრობას. თეიმურაზის დედა, რომელიც ასევე სხვებივით შირაზშია დაკავებული, ჰქვია ქეთევან დედოფალი (Ketheuan Dedupali). ქართველები თავიანთ მთავრებს მეფეებს ეძახიან. ვფიქრობ, მათ აქვთ საფუძველი ასე

მოიხსენიონ ისინი. როდესაც ბატონი მერაბი მომიყვა ამის შესახებ, მან [ქეთევანმა] ჯერ კიდევ არ იცოდა, რომ მისი შვილიშვილები ევნუხებად გახადეს. მიუხედავად იმისა, რომ ყველა ისინი ერთ ქალაქში ცხოვრობდნენ, არ აძლევდნენ ერთად ცხოვრების უფლებას, განსაკუთრებით ამ ბავშვებს არ უშვებდნენ დედოფლის სანახავად, რადგან შეიძლებოდა საუბარი ბებიასთან, რომელიც ქრისტიანობას საჯაროდ აღიარებს, განამტკიცებდა მათ მამის რელიგიისადმი სიყვარულში. სპარსეთის ხელმწიფე ცდილობს ისინი აიძულოს, გახდნენ მაჰმადიანები. მან [მერაბმა] ისიც მითხრა, რომ დიდი ხანი არ არის ხელმწიფემ იქორწინა ამ მთავრების დებზე, ესე იგი თეიმურაზის და ლუარსაბის დებზე, რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში ჰყავდა თავის ჰარამჰანაში, მერე ერთი მისცა განჯის ხანს, რომლის სამფლობელო საქართველოს მეზობლად არის, მეორე კი, რომელიც სულთანს, რომლის სახელმწიფოც იქვეა. მათი ქმრები განეკუთვნებიან ძველ მაჰმადიანურ გვარს: განჯის ხანი, ძველ და ცნობილ ყიზილბაშურ გვარს ეკუთვნის, სულთანი კი, ახალ და პატარა გვარს.

გვ. 367.

[შირაზში] აღმოვჩნდი ქალაქის თერძის სახელოსნოში, ჩემი ზოგიერთი ტანსაცმლის მოსაწესრიგებლად. დავინახე, რომ სახელოსნოში ისეთივე საქმისათვის შემოვიდა პატივცემული კაცი. გავიგონე როგორ ლაპარაკობდა ის სპარსულად და თურქულად. ეხურა ტყავით გაწყობილი წვეტიანი ქუდი. მე მაშინვე მასში ამოვიცანი ქართველი. ნიკაპსა და ლოყებზე ჩამოზრდილ მრგვალ წვერზე ეტყობოდა, რომ საეკლესიო პირი იყო. მაშინვე იოლად წარმოვიდგინე, რომ შეიძლებოდა ეს ყოფილიყო ის ერთადერთი ქართველი მღვდელი, რომელიც შირაზში იმყოფებოდა იმ ცნობილი ქართველი მთავრის ან მეფის, თეიმურაზის დედის, ქეთევან დედოფლის გვერდით. მე რამდენჯერმე მოვიხსენიე ეს დედოფალი ჩემს სხვა წერილებში. ერთხელ ის თავისმა ვაჟმა შვილებთან ერთად გაგზავნა სპარსეთში სამშვიდობო მოლაპარაკებისთვის. ამჟამად ის, როგორც მძევალი, ბარბაროსულადაა დაკავებული. [დედოფალი] ამ ქალაქში არ არის შეზღუდული, მაგრამ მას, თავისი სამშობლოდან შორს მყოფს, არ შეუძლია ამ პროვინციაში სადმე წასვლა. არ შეიძლება ვთქვა, არის თუ არა ის დაპატიმრებული. ძალიან მინდოდა ვინმეს დავეგობრობოდი მისი გარემოცვიდან. როცა ეს მღვდელი დავინახე, მაშინვე ვიფიქრე, რომ ერთ-ერთი იმათგანი იყო. თერძი მას იცნობდა, ვკითხე ვინ იყო ის. ის იყო ის მღვდელი, რომელიც წარმოდგენილი მყავდა. მეორე ქართველისაგან, რომელიც მას ახლდა, გავიგე, რომ მას ერქვა ხუცესი გიორგი (Chuces Ghiorghin), ან იმათებურად მღვდელი გიორგი.

გვ. 368

ის ასრულებდა, აგრეთვე სხვა მოვალეობასაც, იყო სოფრაჩი (sofraci), ჩვენებურად მესუფრეს (scalco) ნიშნავს, რომელიც ბატონს უშლის სუფრას, მაგრამ აქვს უფრო მაღალი რეპუტაცია, ვიდრე ჩვენს მესუფრეს. საქართველოში ის განაგებს [ბატონის] მთელ სახლს. ჩემი აზრით, ხალხის თანდასწრებით მათ [მღვდელსა და მის თანმხლებელს] არ შეეძლოთ ჩემთან ესაუბრათ, რადგან შეიძლებოდა ამ ქართველებს მუსლიმანების ეჭვი გამოეწვიათ. შევთავაზე სამსახური და მეგობრობა, აგრეთვე ვაგრძნობინე, რომ სხვა დროს შევხვედროდით ერთმანეთს, რაზეც, მივიღე თავაზიანი დადებითი პასუხი.

გვ. 372

27 ივნისის დილას, სადილად მოვიპატიჟე ის ქართველი მღვდელი, რომლის შესახებ ზემოთ ვილაპარაკე. ის ჩემ სახლში მოვიდა წმინდა მოციქულების პეტრე და პავლეს დღესასწაულზე, მაგრამ რადგან [მართლმადიდებლების] მარხვა დადგა, რომელიც არ ვიცი რამდენი დღე გრძელდება, ასევე იმიტომ, რომ ის დილაადრიან მოვიდა და ჯერ კიდევ ჩვეულებისამებრ არ ელოცა, არც ჭამა და არც არაფერი იგემა. ისინი ჩვეულებრივ ასე იქცევიან. მაგრამ ის ჩემთან დიდხანს გაჩერდა და შესაძლებლობა მომეცა ხანგრძლივად მესაუბრა მასთან, გამეგო იმ საქმეების შესახებ, რომლებიც მე მაინტერესებდა. მე ყველაფერი შევიტყე რაც უპირველესად მაინტერესებდა, ესე იგი პრინც ლუარსაბის შესახებ,

რომელიც საპყრობილეში მოკლეს; მეორე პრინცის ან მეფე თეიმურაზის შვილების შესახებ, რომლებიც დიდი ხანია ევნუხებად აქციეს. მათმა ბებამ, დედოფალმა არ იცოდა ამის შესახებ, მას არ ეუბნებოდა, რათა უფრო მეტად არ დაემწუხრებინათ. ბავშვებიდან ერთს ერქვა ქრისტიანული სახელი ლევანი, მეორეს კი, ალექსანდრე, ისინი შირაზში ჰყავთ დაპატიმრებული, ჰარამხანის მახლობლად, მაგრამ დედოფალს არ აძლევენ ნებას ნახოს ისინი, რათა მან ქრისტიანულ სარწმუნოებაში არ განამტკიცოს, აიძულებდნენ მუსლიმანებად აღეზარდათ. დედოფალი ამბობდა, რომ მას კარგად ეპყრობოდნენ, ესე იგი არაფერი აკლდა, არც მას და არც მისიანებს, რომ მას ემსახურებოდა დაახლოებით ოცი კაცი და ქალი, ყველანი ქრისტიანები მისი ქვეყნიდან. მას სახლში ჰქონდა მრავალი წიგნი, ჯვარი და ხატი. მათი ნაწილი ჩამოიტანა [საქართველოდან], ნაწილი სპარსეთში შეაგროვა, ან მათი დიდი ნაწილი შეისყიდა, ზოგიერთი კი საჩუქრად მიიღო. ბევრი მათგანი მაჰმადიანებმა ჩამოიტანეს გამარცხული საქართველოდან, ისევე, როგორც მაჰმადიანებს ნადავლის სახით მოაქვთ ორმუხიდან. ცდილობს რაც შეიძლება მეტი [წიგნები] გამოიტანოს ურწმუნოების ხელიდან.

გვ. 373

მას ჰქონდა დიდი სამლოცველო, რომელშიც მუდმივად იყო სინათლე და მთელ სახლში ისმოდა ლოცვა, მაგრამ იქ ვერ აყენებენ წირვას. არ აქვთ საკუთარი ეკლესია, არ შეუძლიათ ილოცონ სახლში ან სხვა რომელიმე ადგილას, რადგან არ ჰყავთ ეპისკოპოსი, რომელსაც შეეძლებოდა კურთხევა, სხვები კი ამ უკანონობას ვერ ჩაიდენენ. მეჭვებოდა, რომ დედოფალი და მისი ხალხი არ იყვნენ შევიწროებულნი. თავიდან მათზე ზრუნავდნენ, მაგრამ ახლა, დაინახეს რა, რომ ისინი იყვნენ მდუმარედ და არ აძლევდნენ რაიმე მიზეზს, დატოვეს თავისუფლად. მათ შეეძლოთ სიარული არა მხოლოდ ქალაქში, არამედ მის გარეთაც. ზოგიერთი მათგანი ხანდახან მიდიოდა ისპაანამდე, იმავე ხანის ბაღების გაშენებაში მისახმარებლად, რადგან ქართველებს სპარსელებზე მეტი გამოცდილება აქვთ. შეიძლება ისინი იმყოფებოდნენ გარკვეული ზედამხედველობის ქვეშ. [მღვდელმა გიორგიმ] თავის ქვეყნასა და მთავრებზე მითხრა, რომ მათ შესახებ არავითარი სიახლე არ იცოდა, იმის გარდა, რაც მაჰმადიანების მიერ მათთან მიყვანილებისგან გაიგეს. [საქართველოდან] ადამიანები და წერილები არც მოდიან. შეიძლება [მღვდელი] შიშის გამო მიმალავდა, რადგან პირველივე შეხვედრის დროს არ იყო ვალდებული, რომ ჩემთვის გაემხილა თავიანთი უდიდესი საიდუმლოებები. დავუსახელე ჩემი ქართველი მეგობრები, ისინი, რომლებიც ისპაანში იმყოფებიან. მან მითხრა, რომ მათ ყველას კარგად იცნობდა, მათ შორის ჩემ მეგობარ ზაქარიასაც. მითხრა, რომ რამდენიმე დღის წინ ის იმყოფებოდა შირაზში. სიმართლეა, რომ მოხუცი ჩერქეზი ნაზარი მოკვდა, რომელსაც დიდი ხნის განმავლობაში ქვრივად ყოფნის შემდეგ ხელმწიფემ მეორე ქმრად მისცა სინიორა თინათინს, ჩემი ნათლიდედის ქალიშვილს. ნაზარი დაიღუპა ორმუხისათვის ბრძოლაში, ბასტიონზე შეტევის დროს, როგორც [ქალაქ] ლარში გავიგე, ეხლა ლაპარაკი მიდიოდა იმაზე, რომ ცხედარი ორმუხიდან შირაზის მახლობლად გადაეტანათ, იქ სადაც ის ცხოვრობდა. თინათინი, მისი ყოფილი ცოლი ისევ დაქვრივდა. მღვდელმა ისიც სთქვა, რომ იცნობდა ჩვენს [კარმელიტ] ბერებს ისპაანში, და რომ ყველა აზნაური, ქართველი დიდებულები და სხვები მისი ხალხიდან, ძალიან აქებდნენ მათ.

გვ. 374

ისინი მრავალ მათგანს ყოველთვის ეხმარებოდნენ, ფულით, როცა ამის სჭირდება იყო და სხვა საშუალებებითაც. იმ ხალხს ეპყრობოდნენ უდიდესი სიყვარულით.... მოკლედ ვუთხარი ჩემ შესახებ: ვინ ვარ, რომელი ქვეყნიდან, ვმოგზაურობ აღმოსავლეთსა და სპარსეთში, როგორ და რა მიზნით. საბოლოოდ მივართვი კარგად შემკული და მოხდენილი ღვთისმშობლის გვირგვინი (Korona della Madonna), რომელიც, როგორც მიმანიშნა, იყო ძალიან ძვირფასი. მას შემდეგ, რაც მათ გამოამჟღავნეს სიყვარული და გულითადობა, შევხვეწე, რომ თავისი ქალბატონი დედოფლისათვის ჩემი სახელით გადაეცათ

კომპლიმენტი, მოეხსენებინათ, რომ ქრისტიანი ვიყავი, ამჟამად ვიმყოფებოდი შირაზში, კარგად ვიცოდი მისმა უდიდებულესობამ მთელი თავისი ხალხით, რამდენი უბედურება გადაიტანა ქრისტეს რწმენის გამო, ჩვენი მტერი მუსლიმანებისგან, რისთვისაც ამაღლებული გრძნობით მებრალება. და რომ შესაბამისად ჩემი მოვალეობისა, მზად ვარ ვემსახურო ყველა მორწმუნეს, მით უმეტეს ასეთი მაღალი რანგის ქალბატონს, როგორც ის არის. მზად ვარ მისი სამსახურისთვის, რომლისთვისაც, როცა საჭირო იქნება, სიამოვნებით გავიმეტებ არა მხოლოდ ჩემს მცირე შესაძლებლობას, არამედ სიცოცხლესაც კი. ჩემთან არის სინიორა თინათინ დი ძიბა (იგულისხმება ჩემი მარიუჩა), მისი ეროვნებისა და მისი ვასალი, დაბადებული იმ ნათესავების და იმ კეთილი სახლის (გვარის) მიერ, რომელსაც მისი უდიდებულესობა ჩემზე კარგად იცნობს. როცა ის ძალიან პატარა იყო, დედის დაკარგვის შემდეგ, იზრდებოდა ჩემ სახლში. მე მთხოვეს იმ ქალბატონებმა, ჩვენმა მეგობრებმა, მიტროპოლიტის დებმა, რომლებიც ისპაანში იმყოფებიან, ერთ-ერთი მათგანი არის ჩემი ნათლიდედა. მათ მთხოვეს დამეცვა ის ყოველი ხიფათისაგან. მთხოვეს, მაშინ როდესაც სტუმრად ვიყავი ხელმწიფესთან, რომლისგანაც შეიძლებოდა დაეკარგა სარწმუნოება. სრულიად ობლებს, რომლებიც მოკლებულნი იყვნენ თავიანთ ახლობელ ნათესავებს, ხელმწიფე წაიყვანდა ხოლმე სასახლეში, ან გადასცემდა თავის რომელიმე მაჰმადიან დიდებულს ზედამხედველობისათვის.¹

გვ. 375

მე გავგზავნიდი [მარიუჩას] მის უდიდებულესობასთან თაყვანის საცემად, რათა აღიაროს იგი თავის ნანდვილ ქალბატონად. ასე იქნებოდა, როდესაც [დედოფალი] მასთან მისვლის ნებას დაგვრთავდა. ძალიან მწყინს, რომ ცოცხალი არ არის ჩემი ცოლი. ის რომ ეხლა ჩემთან ყოფილიყო, თავისუფლად შესძლებდა მისდამი სამსახურს, მაგრამ, რადგან ღმერთმა ეს არ ინება, მე ყველაფერს გავაკეთებ ჩემი მცირე ძალით. ისიც დავამატე, რომ მეჩქარებოდა ისპაანში ჩასვლა იტალიაში გასამგზავრებლად, და, რომ ვაპირებდი წავსულიყავი კონსტანტინოპოლის გზით, საიდანაც საშუალება მექნებოდა მენახა [დედოფლის] შვილი, ხელმწიფე თეიმურაზი და გამომეხატა მისდამი პატივისცემა, რომ ეს ძალიან მსურდა და თანაც საშუალება მექნებოდა მეხილა საქართველო. მაგრამ, თუ კი რომელიმე ადგილას, ან სპარსეთში, ან ჩემ ქვეყანაში, ან მოგზაურობის დროს, თუ რამეში გამოვდგებოდი [დედოფლის] სამსახურში, მის უდიდებულესობას თავისუფლად შეეძლო ებრძანებინა ჩემთვის, მე კი მთელი გულმოდგინებითა და ტალანტით, არ დაგაკლებდი მცდელობას გულითადად მემსახურა მისთვის... ამის შემდეგ ვაიძულე მარიუჩა გასულიყო და [მღვდელთან] ესაუბრა თავის მშობლიურ ენაზე. მან მისალმებაზე უპასუხა, მოკლედ მოუთხრო თავის მდგომარეობასა და იმაზე, რაც გადახდა ისპაანში, სპარსეთში ემიგრაციის შემდეგ, და იმის შემდეგ როგორ ჩამოაშორეს დედოფალი თავისიანებს და გაგზავნეს შირაზში. კეთილ მღვდელს ჩვენი დიდი პატივისცემა ჰქონდა და დაგვპირდა მთელი მონდომებით გვიშუამდგომლებდა დედოფალთან. მაგრძნობინა, რომ შეიძლებოდა გამოენახა საშუალება, რომ მე ან ქალბატონი თინათინი (მარიუჩა) მისულიყო მასთან ისე, რომ არავის არაფერი ეეჭვა...

გვ. 393

ორ აგვისტოს სახლში ჩემ სანახავად მოვიდა ჩემს მიერ პირველად დაპატიჟებული ქართველი ბერი, როგორც ჩემს სხვა წერილებში ვწერდი, შირაზში დაკავებული ქეთევან

¹ ერთ ისპაანურ დოკუმენტში (#48), რომლის სათაურია „გარყვნილება ისფაჰანში“, მოთხრობილია როგორ ეპყრობოდნენ ქრისტიანული ქვეყნებიდან ჩაყვანილ ბავშვებს: „აქ არის დიდი რაოდენობით უცხოელი, ასევე მრავალი მონა კაცი და ქალი ქართველებიდან, ჩერქეზებიდან, რუსებიდან. დიდი რაოდენობით პატარა ასაკის ორივე სქესის ყველა ეროვნების ბავშვი და ის, რაც ურწმუნოებისთვისაც კი უღირს საქციელად და სიმდაბლედ ითვლებოდა, ამ ქალაქში კი გაფურჩქვნილია...“ (ფერნანდესი & ტაბალუა, 1991: 386).

დედოფლის ოჯახიდან. ბერმა სხვა არც ერთი ენა არ იცოდა, გარდა ჩემთვის უცნობი თავისი მშობლიური [ქართულისა, იყო ჭკუასუსტი, არ იცოდა არც წერა და არც კითხვა, რა თქმა უნდა, არ შეემძლო სერიოზული მსჯელობა. მასთან ერთად იყო ერთი ქართველი საერო პირი, რომელიც მას თარჯიმნად ემსახურებოდა. მან სთქვა, რომ გულით იყო ქრისტიანი, მაგრამ ქრისტიანობისგან გამდგარი და წინადაცვეთილი, მაჰმადიანური აღმსარებლობის. მე მისი თანდასწრებით და მისი საშუალებით არ შეემძლო რაიმე არსებითი მეთქვა, მხოლოდ ძალიან მოვეფერე [მღვდელს] და ვთხოვე ხშირად მოსულიყო ჩემ სანახავად.

გვ. 394

მისგან გავიგე, რომ რომ მათი მაჟორდომი მღვდელი, რომელიც ბევრჯერ ვახსენე ჩემს სხვა წერილში, უკვე დაბრუნდა შირაზში ხანის ორდადან, სადაც იმყოფებოდა ზოგიერთი საქმის გამო, დამპირდა, რომ გადასცემდა მას ჩემ მისალმებას. მღვდელმა [გიორგიმ] მიიღო ჩემი მისალმება და მაშინვე განაახლა ჩემთან სიარული. ხანგრძლივად ვკამათობდით, იმავდროულად გადმომცემდა თავისი ქალბატონი დედოფლის დიდ კომპლიმენტებს. ვთხოვე მისთვის გადაეცა ჩემი ახალი გადაწყვეტილება ინდოეთზე გავლით მოგზაურობის შესახებ. ჩემგან წასვლის წინ, ყოველთვის გამოსთქვამდა სურვილს, რომ მარიუჩა დედოფალთან გამეგზავნა, ამბობდა, რომ მას შემდეგ რაც [დედოფალთან] საუბარი ჰქონდა მასზე, იმ დროიდან ელოდა მის ნახვას. ამგვარად, იმ დილას, როდესაც ის ჩემთან მოვიდა, მარიუჩა გავამზადე კარგი თანმხლებლებით დედოფალთან ცხენით წასასვლელად, როგორც [სპარსეთშია] მიღებული. ვიდრე წავიდოდა კარგად დავარიგე, რა უნდა ეთქვა, როგორც ჩემზე, ისე თავის შესახებ, როგორ უნდა მოქცეულიყო მის უდიდებულესობასთან, როგორც საუბრისას, ისე სხვა ყველაფერში. მღვდელმა ინება რამდენადმე წინ წასულიყო, რათა დედოფალი გაეფრთხილებინა, რომ [მარიუჩა] მასთან მიდიოდა. დედოფალი ძალიან კეთილად, სიყვარულის არაჩვეულებრივი გამოხატვით შეხვდა, ძალიან კარგად ახსოვდა ვისი ქალიშვილი იყო, ახსოვდა არა მხოლოდ მისი მამა, არამედ მისი ყველა წინაპარი, რომლებიც ყოველთვის სასურველი თავადები იყვნენ. მან დიდად გაიხარა, როდესაც ნახა, რომ ის ქრისტიანი და რელიგიის მიერ კარგად დაცული იყო ჩემ ხელში. დედოფალს მცირეოდენი ინფორმაცია სურდა ჩემზე, ჩემს სახლზე და იმ ქართველ მეგობრებზე, რომლებიც ისპაანში და სპარსეთის კარზე მყავდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ მარიუჩა ასეთი ახალგაზრდა იყო, მასთან განზრახ მსჯელობდა მრავალ რამეზე: თავის უბედურ თავგადასავალზე და ერზე. შეიძლება მასთან საუბარში აღმოაჩინა მისი გონიერება და მოსმენის უნარი. დაათვალიერებინა მთელი სახლი, განსაკუთრებით კი სამლოცველო, აჩვენა ყველაფერი რაც იქ ლამაზი და საღვთისმოსავი იყო. [დედოფალს] უნდოდა, რომ მის მანდილოსნებსა და ქალიშვილებს ბაღი და მთელ სახლი დაეთვალიერებინათ და გაემხიარულებინათ. როცა სადილის დრო დადგა, [დედოფალმა მარიუჩას] პატივი მიაგო იმით, რომ მასთან ერთად იმავე სუფრაზე ჭამდა, სადაც სხვა არავინ იჯდა, გარდა ერთი

გვ. 395

ბიჭის დედისა. ბიჭი დედოფალს თავისთან ჰყავდა და ისე ეპყრობოდა, როგორც ნათესავს. მისი დედა დედოფალთან არ ცხოვრობდა, იმ დღეს ის შემთხვევით მოვიდა. ბიჭი, ამ ქალის შვილი, მარიუჩაზე რამდენადმე უმცროსი იყო და როგორც დედოფლის მოსწავლე, მუდმივად მასთან იმყოფებოდა, როცა მიირთმევდა მის უკან იდგა და ეხმარებოდა. [დედოფალი] ჩვენს წმინდა სარწმუნოებაში იყო არა მხოლოდ კარგად განათლებული, არამედ ცხოვრობდა კიდევ ძალიან მტკიცედ და შეუპოვრად, ვითარცა კარგი ქრისტიანი. [ბიჭის] დედა პირიქით, ძალიან ქორფა ქალი, რომელმაც მისი მამის სიკვდილის შემდეგ, მეორე ქმრად შეირთო თავისი ხალხის უპირველესი რაინდი, მაგრამ რენეგატი, რომელიც ემსახურება სპარსეთის ხელმწიფეს. ახალი ქმრის რელიგიური წეს-ჩვეულებების დაცვა წარუმატებელი იყო. დედოფალი ისე იქცეოდა, თითქოს ვერ ამჩნევდა. კიდევ უფრო უარესი, ამ ქალბატონის ქალიშვილი პირველი ქმრიდან, ახალგაზრდა,

ლამაზი ქალი, თავის ძმაზე უფროსი და ისევ ქალიშვილი, მაგრამ გათხოვილი, ხელმწიფის ბრძანებით საქორწილოდ შეპირებული საუკეთესო რაინდს, არ ვიცი ქართველს თუ ჩერქებს, მაგრამ იმ უბედურთაგანია, ქრისტიანობიდან მუჰამედის ბოროტ სექტაში რომ გადავიდა. ამიტომ ის უსირცხვილოდ გახდა რა ნამდვილი მაჰმადიანი, საჯაროდ აღიარა თვით დედოფლის წინაშე: ის გაბრაზებული იყო თავის ძმაზე; და ცუდს ლაპარაკობდა ჩვენს [კათოლიკეების?] საქმეებზე, შეაქო და მალლა ცაში აიყვანა მაჰმადიანობა. ერთ-ერთი ასეთი დავა წარმოიშვა დედოფლისა და მარიუჩას ტრაპეზის დროს. მარიუჩა, რომელიც ასეთ საკითხებზე საუბარს ჩვენს სახლში იყო მიჩვეული, რომ არ უნდა ეცბიერა, ბიჭის მხარი დაიჭირა ჩვენი რწმენის დასაცავად, გაბედულად აღსდგა ქალწულის წინააღმდეგ და დასცინა მაჰმადიანობას იმ სიტყვებითა და მოსაზრებებით, რომლებიც გავრცელებულია აქ ქრისტიანებს შორის. დიდი ზიზღი გაჩნდა [დასა] და ბიჭს შორის. ბიჭმა გაბედულად შეუტია დას და კინაღამ დააბნია პატარმალნი, რომელიც ბოლოს ძალიან გაბრაზებული წავიდა. დედოფალმა ბევრი იცინა და დიდი სიამოვნება მიიღო. მართალია, როცა ისინი მარტო დარჩნენ, მარიუჩა გააფრთხილა, რომ ურწმუნოების ქვეყნებში საჭირო არ იყო ამ საკითხებზე ასეთი თავისუფალი საუბარი, რის მაგალითს

გვ. 396

თვითონ, დედოფალი აძლევდა ყველა იმ ხალხს, თავის ვასალებს, თუმცა ხედავდა მუსლიმების მრავალ ნაკლს, მანამდე, ვიდრე მისი თანდასწრებით ძალიან თავხედურად არ დაიწყეს აღმსარებლობა. ისინი ეზიზღებოდა, მაგრამ ითმენდა და ძველებურად ეფერებოდა, რადგან იმ ქვეყანაში, სადაც იყო და იმ სახელმწიფოში, როგორც იმყოფებოდა, არ შეეძლო სხვანაირად მოქცეულიყო. ასეთი იყო იმ დღის გართობა, რომლის დასრულების შემდეგ მარიუჩა დაბრუნდა სახლში, რომელიც დედოფალმა გამოუშვა კეთილგანწყობით და ათასი სიკეთის დემონსტრირებით, იმ დაპირებით, რომ სხვა დროს კიდევ ინახულვებდა. [მარიუჩა] ასეც მოიქცა, მთელი იმ დროის განმავლობაში, როდესაც შირაზში ვიმყოფებოდით. მე არ დავაყოვნე და ხშირად ვაგზავნიდი მას, რათა გამომეხატა ჩემი პატივისცემა, დედოფალიც ზუსტად ასევე ყოველთვის კეთილგანწყობილი იყო მისადმი და მუდამ აჯილდოვებდა დაუსრულებელი მოწყალებებით. [დედოფალმა] მრავალჯერ ჰკითხა, უნდოდა თუ არა ჩემთან ერთად წასვლა იტალიაში, თუ მეტად მოსწონდა მასთან, დარჩენა სპარსეთში. იმედოვნებდა, რომ ჩემთან ექნება საქმე, ჩემი თავაზიანობის იმედი ჰქონდა, რომ დამიყოლიებდა თავი დამენებებინა მისთვის. ისიც გააგებინა, რომ თუ მასთან დარჩებოდა, იმ ბიჭზე გაათხოვებდა, რომელსაც დედოფლისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. როდესაც ამ საკითხზე ვილაპარაკეთ, თვით მარიუჩას ნებას მივანდე გადაწყვეტილების მიღება, მაგრამ მხედველობაში მიეღო ყველაფერი ის, რაც აუცილებელი იყო სამართლიანი გადაწყვეტილების მისაღებად. მარიუჩა კარგად დაფიქრდა თავის მდგომარეობაზე. ოჰ ღმერთო, რომელმაც შთააგონე მას ჩემი სახლისადმი სიყვარული. უკვე დიდი ხანია მან გადაწყვიტა, არ დარჩებოდა სპარსეთში. დიდი მადლობა დედოფალს იმისათვის, რაც მან გააკეთა. ამის შემდეგ ის მზად იყო ჩემთან ერთად წასულიყო რომში. იმის გამო, რომ მოწყვეტილი იყო თავის ქვეყნიდან, აღარ ჰქონდა იმედი, რომ იქ როდისმე, რომელიმე თავისიანთან ერთად დაბრუნდებოდა. მისთვის რომი და ის ქვეყნები, სადაც ძირითადად ჩვენი [კათოლიკური] რწმენაა, შეიძლება მარიუჩა უცხო ყოფილიყო, მაგრამ მისთვის ძვირფასი იყო ქრისტიანად ყოფნა, ვიდრე სპარსეთში დარჩენა, სადაც რანაირ კარგ მდგომარეობაში არ უნდა ყოფილიყო მის უდიდებულესობასთან, ისინი ყოველთვის მომაკვდინებელი მტრის ხელში იქნებოდნენ.

397

როცა არ არიან ქრისტიანები, ვერასოდეს იცხოვრებ სხვაგვარად, რომ არ დაიჩაგრო ურწმუნოების ან ბარბაროსების მიერ. დედოფალი მოიხიბლა მარიუჩას ამ საღი აზრით, რომელშიც ვერაფერი ნახა ცუდი, ძალიან შეაქო. რადგან მისი ნება იყო ჩემთან ერთად წასვლა და არაერთხელ შემომთავაზა იგი უდიდესი სიფრთხილით. მე ვალდებული ვიყავი,

უპირველეს ყოვლისა, მის განათლებაზე მეზრუნა. დავპირდი, რომ ის არა მხოლოდ ყოველთვის მეყვარება და პატივს ვცემ, არამედ მივიჩნევ იმ პიროვნებად, რომელიც მისი უდიდებულესობის ხელით გადმომეცა. ამაზე მეტს სხვას ვერაფერს ვიტყვოდი. უკანასკნელად, როდესაც ის მასთან გამოსამშვიდობებლად გავაგზავნე, იყო ჩვენი შირაზიდან გამგზავრების წინა დღე. მინდოდა მარიუჩას დედოფლისთვის [საჩუქარი] გადაეცა არა ჩემი, არამედ თავისი სახელით, რადგან ისინი წვრილმანი იყო: ზოგიერთი წმინდა ხატი, ოქროში შესრულებული ღვთის ბატკნის (agnusdei) მანერით, კისერზე ჩამოსაკიდი, რომელმაც დედოფალი უკიდურეს მდგომარეობაში ჩააყენა, ამბობდა, რომ უნდოდა მუდმივად ეტარებინა, რადგან ერთ მხარეს დახატული იყო ღვთისმშობლის მიძინება (l'assunzione della Madonna), ეს მათთვის ცნობილია; მეორე მხარეს კი – წმინდა იერონიმი (san Girolamo), ისეთი, როგორსაც ჩვენ გამოვსახავთ წელამდე გაშიშვლებულს, რომელიც მკერდში ქვას ირტყამს, მის გვერდით ლომია დახატული. ალბათ, ისინი [მართლმადიდებლები] ასეთი სახით არ გამოსახავენ. მან მღვდელი გამომიგზავნა, რომელსაც უნდა გაერკვია, რომელი წმინდანი იყო, და წერილობითი ახსნა-განმარტება მიეტანა. გამომიგზავნა ორი ნაბეჭდი წიგნი ჩვენს ენებზე, რომლებიც, სხვათა შორის, გამოიხსნა მაჰმადიანების ხელიდან, რომლებიც ნადავლად ჰქონდათ წამოღებული ორმუხიდან. ერთი იყო ლათინური ლოცვანი (breviario latino), კარგი, მოოქროვილ ყდაში ჩასმული, მეორე კი, სააღსარებო (confessionario), პორტუგალიურ ენაზე. ერთში, ესე იგი სააღსარებოში, ბოლოში, თეთრ ქაღალდზე ქართულ ენაზე ეწერა, რომ ისინი გამომიგზავნა გვ. 398

როგორც ჩვენი ქვეყნების [მეგობრობის] საგნები, შევინახო ისინი მის გასახსენებლად, სწორედამ ამ ერთი დამსახურებული და ღირსეული ქალბატონის გასახსენებლად. მე მათ ვინახავ როგორც ჩემ განსაკუთრებით უძვირფასეს საგნებს. მღვდელმა ისიც თქვა, რომ როდესაც სახლში ჩემზე ლაპარაკობდნენ, აცრემლებული დედოფალი წუხდა იმაზე, რომ პატიმრობაში მყოფმა, ვერ შესძლო ჩემს მიმართ მეტი სიკეთე და თავაზიანობა გამოემჟღავნებინა, რომელიც ჩვენს შორის, ქრისტიანებშია მიღებული. დაბოლოს, კეთილგანწყობის ნიშნების, თავაზიანი სიტყვებისა და წინადადებების, ყველაფერი იმის დემონსტრირებით, რომლითაც დედოფალი პატივს გვცემდა, მარიუჩა არანაკლებ, ისევე, როგორც მე გამგზავრების წინ დავშორდით მას როგორც ნაცემები...

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

- ბარამიძე, ა. (რედ.). (1960). *ჩვენი საუნჯე: ქართული მწერლობა 20 ტომად*. IV. თბილისი.
- ბატონიშვილი, ვ. (1973). აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. *ქართლის ცხოვრება*. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი.
- გულბენკიანი, რ. (1987). *ნამდვილი ცნობები საქართველოს დედოფლის ქეთევანის მოწამებრივი სიკვდილის შესახებ*. ფრანგულიდან თარგმნეს ი. ტაბალუამ და ც. ბიბილეიშვილმა. თბილისი.
- დელა ვალე, პ. (1879). მოგზაურის პიეტრო დელლაგალეს მოხსენება საქართველოზედ პაპი ურბანუს მერვესადმი, 1627 წ. მასალა საქართველოს ისტორიისათვის. *ივერია* (N3).
- თამარაშვილი, მ. (1902). *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის*. ტფილისი.
- კაკაბაძე, ს. (1925). ფარსადან გიორგიჯანიძის ისტორია. *საისტორიო მოამბე*. წ. II. ტფილისი.
- კარბელაშვილი, პ. (1913). ამილახვართა საგვარეულო ისტორიული გუჯრები. *ძველი საქართველო*. II.
- მამისთვალიშვილი, ე. (1998). *ამილახვრები*. გორი.
- მამისთვალიშვილი, ე. (2011). *საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია*. II. თბილისი.

- მიქაბერიძე, ა. (თ. გ.). დონ გარსია დე სილვა ი ფიგეროას „კომენტარები“ საქართველოზე. მოძიებულია ვებგვერდიდან:
https://www.academia.edu/40829050/Comentariosde_don_Garci_a_de_Silva_Georgian_edition (14.04.2022)
- ტაბაღუა, ი. (1974). *ახალი ცნობები ქეთევან დედოფლის წამების შესახებ*. თბილისი.
- ტაბაღუა, ი. (1986). *საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში*. II. თბილისი.
- ტაბაღუა, ი. (1987). *საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში*. III. თბილისი.
- ფალსაფი, ნ. (1978). შაჰ-აბას პირველის ცხოვრება. *უცხოური ლიტერატურის რეფერატული კრებული*. 6.
- ფერნანდესი, ლ. ხ., & ტაბაღუა, ი. (1991). *დოკუმენტები საქართველოს ისტორიისათვის ესპანეთის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში (XV-XVII სს.)*. მადრიდი.
- Alonso, C. O. S. A. (1978). *Misioneros agustinos en Georgia: (Siglo XVII)*. Valladolid. *Arch. Vat. Fondo Della Vale_Del Buffalo, Vol. (S. N. I)*.
- Della Valle, P. (1843)a. *Viaggi di Pietro della Valle, il pellegrino descritti da lui medesimo in lettere familiari all'erudito suo amico Mario Schipano, divisi in tre parti cioè: La Turchia, La Persia, e l'India, colla vita dell'autore*. (Vol. I). Brighton: G. Gancia. Retrieved from https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5QadvkEflJGDKkiSvidO3ZxxXx6_9wprJuLdqYil_lgJvZJmEwfQyYn7yqJJ85Qhy_DDpXctKa0ydAuO85m7e5_7LVP3x6YTLka6YQhh3QzC9IPJ4taQjF8HWC7waw3aErcZJNNGS5NnPsVs0Fp-vxw4s0xxUNkNPmQ5iIDgJwOaoB12ZpbE2mONPZ3CCS3D5miypxdRGrTee3MdMG--RZgkoXESHYfy99FzfnjmGX5iUuG2cpJt_AwtJX78Ugb-oWYGhu7JKYiYQ_Ba-ulNcWmeISBa2zJveapQtJOCRWFS4w4cg (14.04.2022)
- Della Valle, P. (1843)b. *Viaggi di Pietro della Valle, il pellegrino descritti da lui medesimo in lettere familiari all'erudito suo amico Mario Schipano, divisi in tre parti cioè: La Turchia, La Persia, e l'India, colla vita dell'autore*. (Vol. II). Brighton: G. Gancia. Retrieved from https://numelyo.bm-lyon.fr/f_view/BML:BML_-00GOO0100137001101781321/IMG00000007
- L'ambassade de don Garcias de Silva Figueroa en Perse, publiée à Paris par Louis Billaine*. (1667).
- Papashvili, M. (2017). Pietro Della Valle e i Georgiani. In T. Grdzeldze (Ed.), *Roma e I Georgiani: La relazioni diplomatiche tra la Georgia e la Santa Sede (1992-2017)*. Roma: Cultura. Studium 109.
- Tevenot, M. (M DC XCVI (1696)). *Relations de divers voyages curieux qui n'o point publiés et qu'on a traduit ou tires de o. riginaux de voyageurs Francois, Espagnols, Alemans, Portugais, Snglois, Holandois, Persans, Arabes et autres Orientaux, donees au public par le dsoins de seu M. Melchisedec Tevenot*. (tome I, p. I). a Paris.
- The Travels of Pietro della Valle in India*. (1892). From the old English translation of 1664 by G. Havers in two volumes. London: Printed for the Hakluyt Society.
- Vita di Pietro Della Valle il Pellegrino, All'ifust.mo Sig. mio Signor Padron Col.mo IL Signor Parisot, Signore di San Lorenzo. Consigliere del Re Cristianissimo ne' suoi consili, Introduttore de' Principi stranieri e Ambasciatori appresso il sig. Duca d'Angiò fratello unica di Sua Maestà, ecc. Gio. Pietro Bellori. Viaggi di Pietro Della Valle, I, pp. XIII-XXXI.
- Жордания, Г., & Гамезардашвили, З. (1994). *Римско-католическая миссия и Грузия*. ч. I. Из истории взаимоотношений папства и миссионеров Картлийско-Кахетинским царством и Крымским ханством. Горийские миссии. (Конец XVI и 20-30-е годы XVII столетия). Тбилиси.
- Казбек, Г. (1867). Итальянцы о Кавказею Реляции путешественников с XIII-XVII вв. *Кавказ*. (№41. 28, V/9; #42, 1/13 VI).

Полиевктов, М. (1937). *Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений. 1615-1640*. Документы к печати подготовил и предисловием снабдил М. Полиевктов. Тбилиси.

REFERENCES

- baramidze, a. (red.). (1960). *chveni saunje: kartuli mts'erloba 20 t'omad [Our Treasure: Georgian Literature in 20 volumes]*. IV. Tbilisi.
- bat'onishvili, v. (1973). *aghts'era sameposa sakartvelosa [Description of the Kingdom of Georgia]. kartlis tskhovreba [Life of Kartli]. The text is established according to all major manuscripts s. By Kaukhchishvili*. Tbilisi.
- gulbenk'iani, r. (1987). *namdvili tsnobebi sakartvelos dedoplis ketevanis mots'amebrivi sik'vdilis shesakheb [True information about the martyrdom of Queen Ketevan of Georgia]. Translated from French by I. Tabagua et al. Bibileishvili*. Tbilisi.
- dela vale, p'. (1879). *mogzauris p'iet'ro dellavalles mokhseneba sakartvelozed p'ap'i urbanus mervesadmi, 1627 ts' [Report of the traveler Pietro Dellavalle on Georgia to Pope Urban VIII, 1627]. masala sakartvelos ist'oriisatvis [Material for the history of Georgia]. iveria [Iveria] (N3)*.
- tamarashvili, m. (1902). *ist'oria k'atolik'obisa kartvelta shoris [History of Catholicism among Georgians]*. Tiflis.
- k'ak'abadze, s. (1925). *parsadan giorgijanidzis ist'oria [History of Farsijan Giorgijanidze]. saist'orio moambe [Saistorio Moambe]*. B. II. Tiflis.
- k'arbelashvili, p'. (1913). *amilakhvarta sagvareulo ist'iriuli gujrebi [Amilakhvari ancestral hysterical gujarats]. dzveli sakartvelo [Dzveli Saqartvelo]*. II.
- mamistvalishvili, e. (1998). *amilakhvrebi [Amilakhvrebi]*. Gori.
- mamistvalishvili, e. (2011). *sakartvelos sagareo p'olit'ik'a da dip'lomat'ia [Georgian Foreign Policy and Diplomacy]*. II. Tbilisi.
- mikaberidze, a. (n. d.). *don garsia de silva i pigeroas „k'oment'arebi“ sakartveloze [Don Garcia de Silva I. Figueroa's "Comments" on Georgia]*. Retrieved from: https://www.academia.edu/40829050/Comentariosde_don_Garci_a_de_Silva_Georgian_edition (14.04.2022)
- t'abaghua, i. (1974). *akhali tsnobebi ketevan dedoplis ts'amebis shesakheb [New information about the torture of Queen Ketevan]*. Tbilisi.
- t'abaghua, i. (1986). *sakartvelo evrop'is arkivebsa da ts'ignsatsavebshi [Georgia in European Archives and Libraries]*. II. Tbilisi.
- t'abaghua, i. (1987). *sakartvelo evrop'is arkivebsa da ts'ignsatsavebshi [Georgia in European Archives and Libraries]*. III. Tbilisi.
- palsapi, n. (1978). *shah-abas p'irvelis tskhovreba [Life of Shah Abbas I]. utskhourli lit'erat'uris reperat'uli k'rebuli [Abstract Collection of Foreign Literature]*. 6.
- pernadesi, l. kh., & t'abaghua, i. (1991). *dok'ument'ebi sakartvelos ist'oriisatvis esp'anetis arkivebsa da bibliotek'ebshi (XV-XVII ss.) [Documents for the history of Georgia in the archives and libraries of Spain (XV-XVII centuries)]*. Madrid.
- Alonso, C. O. S. A. (1978). *Misioneros agustinos en Georgia: (Siglo XVII)*. Valladolid. Arch. Vat. Fondo Della Vale_Del Buffalo, Vol. (S. N. I).
- Della Valle, P. (1843)a. *Viaggi di Pietro della Valle, il pellegrino descritti da lui medesimo in lettere familiari all'erudito suo amico Mario Schipano, divisi in tre parti cioè: La Turchia, La Persia,*

- e l'India, colla vita dell'autore.* (Vol. I). Brighton: G. Gancia. Retrieved from https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5QafFeJ4VITgfYrZnPIdRdqrFF-0hzrnqsrgrmktLH-gYRDdVLR4yn-2cggghl13JyvYC1HzoJv26-F_SqtyMNKZKLwiAyXBMv5uxmgk7cY9gpcgL9T-yutScE8zs4EPUp5itzzb7QshkBAjz0s4MK0eLvcHMJI2TVk1Cph3APzvvcML_tngoeSEcsrQGwT0KAw9-xk3B7VcVHsNaefeOFRGoxkKTXXKjfh1_kwvcGOS4ZYLCsfbEA1_cYpLIux_5LQH_cnBW9Tg5dRvSplgo_eqsCxyphngC_7eihsUsbUTX5StIJQ (14.04.2022)
- Della Valle, P. (1843)b. *Viaggi di Pietro della Valle, il pellegrino descritti da lui medesimo in lettere familiari all'erudito suo amico Mario Schipano, divisi in tre parti cioè: La Turchia, La Persia, e l'India, colla vita dell'autore.* (Vol. II). Brighton: G. Gancia. Retrieved from https://numelyo.bm-lyon.fr/f_view/BML:BML_-00GOO0100137001101781321/IMG00000007
- L'ambassade de don Garcias de Silva Figueroa en Perse, publiée à Paris par Louis Billaine.* (1667).
- Papashvili, M. (2017). Pietro Della Valle e i Georgiani. In T. Grdzeldze (Ed.), *Roma e I Georgiani: La relazioni diplomatiche tra la Georgia e la Santa Sede (1992-2017)*. Roma: Cultura. Studium 109.
- Tevenot, M. (M DC XCVI (1696)). *Relations de divers voyages curieux qui n'o point publiés et qu'on a traduit ou tires de o. riginaux de voyageurs Francois, Espagnols, Alemands, Portugais, Snglois, Holandois, Persans, Arabes et autres Orientaux, donees au public par le dsoins de seu M. Melchisedec Tevenot.* (tome I, p. I). a Paris.
- The Travels of Pietro della Valle in India.* (1892). From the old English translation of 1664 by G. Havers in two volumes. London: Printed for the Hakluyt Society.
- Vita di Pietro Della Valle il Pellegrino, All'iust.mo Sig. mio Signor Padron Col.mo IL Signor Parisot, Signore di San Lorenzo. Consigliere del Re Cristianissimo ne' suoi consili, Introduttore de' Principi stranieri e Ambasciatori appresso il sig. Duca d'Angiò fratello unica di Sua Maestà, ecc. Gio. Pietro Bellori. Viaggi di Pietro Della Valle, I, pp. XIII-XXXI.
- Zhordanija, G., & Gamezardashvili, Z. (1994). *Rimsko-katolicheskaja missija i Gruzija [Roman Catholic Mission and Georgia]. I. From the history of relations between the papacy and the missionaries of the Kingdom of Kartli-Kakheti and the Crimean Khanate. Gori missions. (The end of the 16th and 20-30s of the 17th century)*. Tbilisi.
- Kazbek, G. (1867). Ital'jancy o Kavkazeju Reljacji puteshestvennikov s XIII-XVII vv [Italians about the Caucasus Relations of travelers from the XIII-XVII centuries]. *Kavkaz [Caucasus]*. (№41. 28, V/9; #42, 1/13 VI).
- Polievktov, M. (1937). *Materialy po istorii gruzino-russkih vzaimootnoshenii. 1615-1640 [Materials on the history of Georgian-Russian relations. 1615-1640]. M. Polievktov prepared and supplied the documents for publication.* Tbilisi.